

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

Johana Rotkovská

**Analýza lidovýchovných spolkových aktivit v období
Československé republiky (1918–1938)**

Analysis of Adult-Education Association Activities in the Czechoslovak Republic
(1918–1938)

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2015

Vedoucí práce:

PhDr. Michal Šerák, Ph.D.

Prohlašuji,

že tuto bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně, že v ní řádně cituji všechny použité prameny a literaturu a že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....
datum

.....
podpis autorky

Ráda bych tímto poděkovala panu PhDr. Michalovi Šerákovi, Ph.D. za trpělivost, ochotu a cenné rady při zpracování této bakalářské práce.

Abstrakt

Bakalářská práce je věnována analýze spolkových lidovýchovných aktivit v období první Československé republiky. Činnost spolků byla reflektována s ohledem na jejich tradici, sahající zpravidla do druhé poloviny 19. století, kdy se české země vyvíjely v rámci rakousko-uherské monarchie. Podobu lidovýchovného působení v období samostatného československého státu spoluutvářely zásadní politické, hospodářské a kulturní proměny společnosti. Nově utvořené zákonné normy vnesly do lidovýchovné práce standardy a řád. Kromě tradičních spolků, které vycházely z principu dobrovolnosti, vznikl státem garantovaný lidovýchovný systém. Na základě studia dobových i současných pramenů byl vymezen vztah spolkové činnosti a státní lidovýchovné soustavy v letech 1918–1938. V práci byly identifikovány hlavní styčné body a rozdíly paralelních lidovýchovných systémů v období první Československé republiky.

Klíčová slova

Osvěta, lidová výchova, první republika, spolková činnost, Svaz osvětový, Masarykův lidovýchovný ústav, Sokol

Abstract

This bachelor thesis deals with the analysis of the institutional national educational activities in the first Czechoslovak Republic (1918–1938). The activity of the institutions is reflected in such a way that their tradition is taken into consideration, reaching mostly to the half of the 19th century, the period in which the Czech lands were part of the Austro-Hungarian Empire. Essential political, economical and cultural society changes were co-determining the form of the educational activities. Newly designed laws subjected the educational work to standards and rules. A state guaranteed national educational system originated next to the traditional associations on voluntary basis. The relationship between the associational activities and the state national educational system in the years 1918–1938 is delimited , based on the resources available, both historical and modern. The main common points of and differences among the parallel national education systems in the first Czechoslovak Republic are identified in this work.

Key words

Public awareness, national education, associational activities, Union for the Raising of Public Awareness, Masaryk National Education Institute, Sokol

Obsah

0	Úvod.....	7
1	Terminologické a historické kontexty.....	10
2	Spolková činnost a oblast lidovýchovy v dobách existence Rakouska-Uherska.....	12
2.1	Stručné nastínění vývoje spolkové činnosti v dobách existence Rakouska-Uherska	12
2.2	Stručná historie nejvýznačnějších spolků a jejich zaměření.....	14
2.2.1	Sokol.....	14
2.2.2	Činnost učitelských spolků.....	16
2.2.3	Dělnická akademie.....	17
2.3	Formování organizační struktury spolkové činnosti.....	18
2.3.1	Rozvoj jednotlivých osvětových proudů.....	18
2.3.2	Vznik Svazu osvětového.....	19
2.4	Určující charakteristiky předválečné spolkové lidovýchovy.....	20
3	Faktory konstituující charakter lidovýchovy v éře první republiky.....	22
4	Státem garantovaný systém lidovýchovy.....	25
4.1	Zaměření a cíle státem podporovaného systému lidovýchovy.....	25
4.2	Organizace státem podporovaného systému lidovýchovy.....	26
4.2.1	Zákon č. 430/1919 Sb., o veřejných knihovnách obecních.....	26
4.2.2	Zákon č. 67/1919 Sb., o organizaci lidových kursů občanské výchovy.....	28
4.2.3	Zákon č. 80/1920 Sb., o pamětních knihách obecních.....	30
4.2.4	Svaz osvětový.....	30
4.2.5	Masarykův lidovýchovní ústav.....	32
4.2.6	Využití filmu a rozhlasu pro osvětové účely.....	35
4.2.7	Rozvoj státní linie lidovýchovy.....	36
5	Spolková činnost a oblast lidovýchovy.....	38
5.1	Zaměření a cíle spolkové činnosti.....	38
5.1.1	Humanitární organizace.....	38
5.1.2	Tělovýchovné organizace.....	39
5.1.3	Ženské a mládežnické organizace.....	41
5.1.4	Politicky profilované organizace.....	42
5.2	Organizační struktura spolkové činnosti.....	43

6	Analýza spolkových lidovýchovných aktivit.....	45
6.1	Reflexe vzájemného ovlivňování státem garantovaného systému a spolkové činnosti v oblasti lidovýchovy.....	45
6.2	Komparace státem garantovaného systému a spolkové činnosti v oblasti lidovýchovy.....	46
7	Závěr.....	49
8	Soupis bibliografických citací.....	52

0 Úvod

Cílem práce je analýza lidovýchovných spolkových aktivit v období první Československé republiky. Meziválečná spolková činnost je neoddělitelně spjata s předcházejícím vývojem. Nejprve jsem se tedy zaměřila na studium osvětové práce v 19. století, abych získala ucelený pohled na problematiku. Všímal jsem si zásadních politických, ekonomických a kulturních proměn, které ovlivňovaly stav společnosti a následně spolkové aktivity. Osvětová práce pokrývala v 19. století široké spektrum lidské činnosti. Sledovala jsem vývoj a profilaci jednotlivých lidovýchovných směrů. K politicko-národním a kulturně-hospodářským proudům se postupně připojilo hnutí sociální, stavovské, dělnické, rekreační, turistické, tělovýchovné, ženské nebo náboženské. Vytvořila jsem obecný rámec předválečné osvěty, abych se následně podrobněji zaměřila na působení nejvýznačnějších spolků.

Ze spolkové základny 19. století jsem zvolila organizace Sokol, Dělnickou akademii a učitelské spolky. Cíleně jsem hledala uskupení, která začala rozvíjet své aktivity v 19. století a za první republiky plyně navázala na předválečnou tradici. Mohla jsem pozorovat proměnu jejich činnosti v souvislosti se změnou politického režimu a společenského zázemí. Zvolila jsem spolky, které oslovovaly velké sociální skupiny, případně národ jako celek. Jejich organizační struktura pojímala, byť s různou intenzitou, celé území českých zemí. Dalším společným znakem výše zmíněných spolků je šíře aktivit, které umožňovaly rozvoj každého člověka bez ohledu na pohlaví, věk, zájmy, politickou a sociální příslušnost. S významnou společenskou úlohou vybraných spolků souvisela dostupnost výzkumného materiálu, na jehož základě jsem mohla provést relevantní analýzu. Odborná literatura obsahovala množství statistických údajů, odkazy na lidovýchovný tisk a legislativní normy, záznamy projevů nebo výroční zprávy. Analýzu jsem mohla uskutečnit na základě kvalitně zpracovaných sekundárních pramenů a online dostupných dokumentů.

Sokol patřil mezi apolitická uskupení, od počátku hájil celonárodní zájmy. Vznikl v šedesátých letech 19. století, škála jeho aktivit se stále rozšiřovala. Sokol si cenil vzdělání jako nezbytné součásti celostního rozvoje člověka. Skrze důraz na národní svobodu si vybudoval pevné společenské zázemí. V demokratickém Československu se spolek nadále rozvíjel, se sokolským odkazem se setkáváme dodnes. Druhý vybraný spolek, Dělnická akademie, vycházel z dělnického prostředí. Dělnictvo se ve druhé polovině 19. století stalo

významnou společenskou silou. V dobách první republiky tvořilo třetinu obyvatelstva. Představitelé dělnického hnutí vkládali do vzdělání nemalé naděje. Vnímali jej jako prostředek společenské emancipace. Jakákoliv lidovýchovná činnost byla neoddělitelná od učitelů. Učitelské spolky tvoří třetí složku lidové výchovy 19. století, které jsem vyhradila zvláštní oddíl. Učitelé usilovali o všeobecnou kultivaci, poukazovali na osvobozující účinek vzdělání. Kromě materiálního zázemí vybízeli k rozvíjení duchovního života.

V letech 1918–1938 byla lidová výchova nadále závislá na aktivním zapojení učitelů profesionálů. Také Sokolu a Dělnické akademii náležela za první republiky významná úloha. V období samostatného československého státu krystalizoval sjednocovací proces, započatý ve druhé polovině 19. století. Kromě tradičních směrů se začala rozvíjet nová, aktuální témata. Při analýze meziválečné lidovýchovné práce spolků jsem se soustředila na situaci v českých zemích, tj. v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Současně jsem nastínila vývoj na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Státní orgány vytvořily v letech 1918–1938 řadu norem, které do lidovýchovné oblasti zaváděly jednotný systém a standardy. Osvětová práce měla vycházet z pevného organizačního a finančního zázemí. Lidová výchova se začala rozvíjet ve dvou liniích. První z nich, reprezentovaná spolky, navazovala na předválečné zkušenosti a dosavadní organizační strukturu. Druhý, státem garantovaný lidovýchovný systém, si jako prvořadý cíl vytkl ochranu republikánského zřízení a výchovu loajálních občanů. Zabývala jsem se dosud neprobádaným vztahem spolkové činnosti ke státem garantovanému lidovýchovnému systému. Nastínila jsem průniky paralelních lidovýchovných systémů. Zaznamenala jsem hlavní úspěchy i problematické body.

Tematika lidové výchovy v období meziválečného Československa je velice obsáhlá a doposud není komplexně zpracována. Nacházela jsem dílčí dobové studie, které se věnovaly teoretickým otázkám osvěty, lidovýchovné legislativě, budování státního lidovýchovného systému nebo dějinám jednotlivých spolků a korporací. Mezi jejich autory patřily význačné osobnosti jako T. Trnka, I. A. Bláha, K. Škoda, A. Rambousek nebo A. Matula. Dále jsem pracovala se současnými publikacemi, které zasazují téma do kontextu předcházejícího a následného vývoje. Doposud však nebylo dostatečně pojednáno o vzájemném působení státního, oficiálního proudu lidové výchovy s aktivitami, které vycházely z principu dobrovolnosti. Státní a spolkový lidovýchovný systém jsou v odborné literatuře popisovány veskrze odděleně, chybí hlubší reflexe vzájemného působení. Při mapování problematiky

jsem vycházela ze dvou vysokoškolských prací. První byla rigorózní práce Mgr. Pavla Dorčáka s titulem *Vývoj české osvěty a vzdělávání dospělých v rámci Československa v letech 1918–1938*, obhájená na Katedře andragogiky a personálního řízení FF UK v roce 2008. Autor v ní poukazuje na rozsah meziválečné lidov ýchovné práce a soustředí se na státní linii, konkrétně na občanskou lidov ýchovu. Čtenář získává komplexní informaci o vývoji prvorepublikové osvětové činnosti, které se kromě státních struktur věnovaly rovněž spolky nebo církve. Druhým zdrojem byla diplomová práce Bc. Kristýny Vítkové z Masarykovy univerzity v Brně, s názvem *Charakter vzdělávání dospělých v Československu v letech 1918–1938. K legislativním, institucionálním a pedagogickým otázkám lidové výchovy*. Autorka však zpracovala téma spolkové činnosti velice stručně, postrádala jsem propracovanější reflexi prolínání se státním lidov ýchovným systémem.

Fenomén prvorepublikové spolkové činnosti má významné přesahy do 19. století, což ovlivnilo volbu metodologického nástroje. Vycházela jsem z analýzy dokumentů. „*Za dokumenty se považují taková data, která vznikla v minulosti, byla pořízena někým jiným než výzkumníkem a pro jiný účel, než jaký má aktuální výzkum.*“ (Hendl, 2008, s. 204). Pracovala jsem s úředními materiály (zákony, vyhlášky, statistické údaje, výroční zprávy) a veřejnými dokumenty (noviny, publikace). Jednalo se o primární a sekundární písemné prameny. Rozmanitosti zdrojů nejlépe vyhovovala obsahová analýza dokumentů. Kromě obsahu bylo nutné brát v úvahu osobnost autora, příjemce sdělení, komunikační efekty, jazykové aspekty atp. Cílem bylo porozumění a interpretace pramene. Zejména u dobové odborné literatury bylo potřeba reflektovat historický kontext, používanou terminologii, ideový postoj autora nebo charakteristiku cílové skupiny (Reichel, 2009, s. 125–130).

1 Terminologické a historické kontexty

Na začátku práce je potřeba objasnit význam dvou termínů; osvěta a lidová výchova, resp. lidovýchova. Jednotliví autoři se v pojmovém vymezení liší, případně termíny nedefinují vůbec. Chronologicky starší je výraz osvěta ve smyslu popularizace všeobecného vzdělání. Pro T. G. Masaryka je osvěta „... soubor vědění, víry, mravnosti, mravů, umění, zákonů a vůbec všech vlastností a zvyků, které se v člověku žijícím ve společnosti vyvinuly.“ (Trnka, 1970, s. 83). Ottův slovník naučný se zmiňuje o svobodném „... užívání rozumu proti dogmatům, výzpyt zamezujícím.“ (Ottův slovník naučný, 1902, s. 957). Od počátku 20. století se stále častěji objevovalo spojení lidová výchova. T. Trnka v těchto souvislostech vyzdvihl zájem o zralého jedince, který touží po sebeuplatnění. Lidová výchova učí chápat současný svět a aktivně jej spoluutvářet. Rozvíjí jedince, národy a lidstvo (Trnka, 1970, s. 15–16). Podle I. A. Bláhy měla lidová výchova pečovat o fyzickou, hospodářskou, sociální, politickou, kulturní a mravní rovinu občanského života (Bláha, 1927, s. 27). A. Matula ji ztotožnil s mimoškolní výchovou a vzdělávací činností (Pokorný, 2003, s. 9). Není bez zajímavosti, že T. G. Masaryk, který vzdělávání dospělých významně ovlivnil, spojení lidová výchova explicitně nikdy nepoužil. Namísto toho hovořil o lidovém vzdělání, dělnickém vzdělání nebo výchově dospělých (Trnka, 1970, s. 48). Patnáctý svazek Ottova slovníku naučného z roku 1900 neobsahuje heslo lidová výchova vůbec. Vzhledem k terminologické roztržičnosti jsem se přiklonila k definici J. Pokorného, který hovoří o „... mimoškolním působení na dospělé obyvatelstvo.“ (Pokorný, 2003, s. 8). Široce pojatý koncept umožňuje používat výrazy lidová výchova, lidovýchova či osvěta, aniž bych je od sebe významově odlišovala.

S vědomím historického kontextu lze objasnit specifika spolkové lidovýchovné činnosti. Česká společnost se ve druhé polovině 19. století snažila prosadit jako rovnocenný politický partner. Národně politický zápas¹ plyně navázal na kulturně-politické úsilí první poloviny století. Společný cíl zakrýval sociální a třídní nesourodost českých zemí. Svůj význam měla také přítomnost německého prvku. Docházelo k vzájemnému ovlivňování i nepřátelským výbojům (Urban, 1982, s. 474). Česká buržoazie v průběhu 19. století sílila. Rostla její vzdělanost, dostavily se první hospodářské úspěchy. Nezbytným důsledkem bylo politické štěpení v devadesátých letech. S novým stoletím rostla produktivita práce, zkracovala se

¹ Jeho hlavním nástrojem bylo vzdělání jako alternativa k přímému užití síly (Rambousek, Trnka, 1926, s. 5).

pracovní doba, mnohá odvětví kladla na pracovníky zvýšené nároky. Vedle měšťanské inteligence začala mohutnět dělnická třída, která se domáhala volebních práv. Aktivní politická participace však byla nemyslitelná bez vzdělání a kultivace. Zájem o všeobecné vzdělání umocnila snaha ukázněvat obyvatelstvo, vychovávat stranické příznivce nebo oslabit vliv katolické církve (Pokorný, 2003, s. 7–8).

Národně politický boj české společnosti zůstával dlouho konzervativní silou. Prakticky nikdo nepomyslel na rozbití mnohonárodnostní monarchie, která byla stabilizačním prvkem střeoevropského prostoru. Sepětí české politiky s vídeňským dvorem ilustruje výrok Josefa Kaizla z prosince 1898. „*Nás spasí uvědomělá, energická a i obětavá politika rakouská, všecko ostatní je fráze a hloupost...*“ (Urban, 1982, s. 470). Česká společnost neměla k otevřenému odporu důvod. Postupem času si vydobyla lepší hospodářskou pozici, podíl na výkonné moci vzrůstal, politické sevření se uvolňovalo. Od roku 1867 byla garantována svoboda náboženství a tisku, spolčovací a shromažďovací právo. Navíc přetrvávala naděje na státoprávní vyrovnání (Urban, 1982, s. 595).

V roce 1914 vypukla první světová válka. Občanská práva z roku 1867, včetně svobody projevu a shromažďování, byla omezena. „*Tím mohl být jakýkoliv projev, lišící se od oficiálního výkladu, klasifikován jako „velezrádný“ a příslušným způsobem také stíhán.*“ (Urban, 1982, s. 579). Přímému zásahu se nevyhnuly ani resorty školství a kultury. Revidoval se obsah učebnic, z knihoven mizela nežádoucí literatura. Vojenská cenzura sledovala tisk, umělecká a divadelní představení. Za války byla systematicky potlačována jakákoliv politická, národně buditecká nebo státoprávní činnost (Urban, 1982, s. 589–590). V listopadu roku 1915 formuloval Český zahraniční komitét požadavek samostatného československého státu. „*Všechny české strany domáhaly se samostatnosti národa posud v rámci Rakousko-Uherska, průběh bratrovražedné války a bezohledné násilí Vídně nutí nás domáhat se samostatnosti bez ohledu na Rakousko-Uhersko.*“ (Urban, 1982, s. 598).

2 Spolková činnost a oblast lidovýchovy v dobách existence Rakouska-Uherska

2.1 Stručné nastínění vývoje spolkové činnosti v dobách existence Rakouska-Uherska

V dobách Rakouska-Uherska podléhalo kulturně-osvětové působení státnímu doзору. V napjaté atmosféře se mohla rozvíjet spíše neutrální témata jako přírodověda nebo hospodářská osvěta. Státní kontrole unikaly nejružnější ochotnické divadelní a pěvecké soubory, které skrze lidové písně a vlastenecké hry posilovaly národní uvědomění. Koncem šedesátých let 19. století nastalo politické uvolnění, spolková činnost byla právně ošetřena v říšském zákoníku (Škoda, 1991, s. 36–37).

Významným fenoménem druhé poloviny 19. století se stalo ženské emancipační hnutí. Angažovalo se převážně v kulturní oblasti. Mezi hlavní požadavky hnutí patřilo zrovnoprávnění žen ve vzdělávání, svobodná volba povolání, změna postojů k manželství a rodině nebo politické uvědomování. Ženy se začaly systematicky organizovat v šedesátých letech 19. století. V roce 1865 vznikl Americký klub dam, o šest let později Ženský výrobní spolek český. Roku 1870 začala působit brněnská Vesna. Vzdělávání se od roku 1897 věnoval Ženský klub český, od počátku 20. století jako samostatný odbor Ústředního spolku českých žen. Mezi jeho členky patřily Fr. Plamínková nebo Ch. Masaryková. Spolek pořádal přednášky, umělecké besedy, debaty a kurzy, spravoval knihovnu. Soustředila se v něm významná část vzdělávací a propagandistické práce ženského hnutí (Trnka, 1936, s. 54–58).

Dále se rozvíjely učitelské jednoty a studentské spolky. Roku 1862 vznikla tělovýchovná jednota Sokol, o rok později Umělecká beseda. V sedmdesátých letech se spolková základna kontinuálně rozšiřovala a vyžívala. Osvěta širších společenských vrstev byla vnímána jako významný aspekt kulturního rozvoje, kterému se muselo dostat soustavné péče a propagace. Mezníkem osmdesátých let bylo rozdělení pražské univerzity na českou a německou část. Určující složkou výchovy a vzdělávání dospělých bylo od druhé poloviny 19. století dělnické hnutí. Jeho představitelé se odvolávali na kulturní, hospodářský a politický význam vzdělání. Nedostatky školské soustavy mělo kompenzovat řízené sebevzdělávání, kterému se od

sedmdesátých let 19. století věnovaly vzdělávací dělnické spolky. Na počátku devadesátých let manifestovala kulturní, technický a hospodářský rozvoj českých zemí Jubilejní výstava zemská (Škoda, 1991, s. 37–41).

Na konci 19. století proběhl na popud Československé dělnické besedy první ročník univerzitních extenzí, které zprostředkovávaly širším vrstvám obyvatel soustavné poučení nejvyšší úrovně. Hlavními nástroji byly vysokoškolské přednášky, přednáškové kurzy a speciální kurzy pro vyhraněné skupiny obyvatel. Univerzitní extenze měly být politicky neutrální a prohlubovat národní kulturní uvědomění. Při přípravě stanov se vycházelo ze zkušeností vídeňské univerzity. Mezi nejvýznačnější osobnosti patřili profesori Masaryk a Hostinský z filozofické fakulty a profesor Reinsberg, působící na lékařské fakultě. Zahajovací přednášku s titulem *O vývoji evropské společnosti v 19. století* pronesl roku 1899 na půdě filozofické fakulty české univerzity profesor Masaryk. Na začátku 20. století se extenze rozšířily do venkovských oblastí. V letech 1904–1905 je doplnily středoškolské extenze, které vycházely vstříc omezeným možnostem maloměstského a vesnického obyvatelstva. Válka pochopitelně ovlivnila tematickou skladbu přednášek. Mezi nejčastější náměty patřilo zemědělství za války, telegrafie nebo fotografie (Pokorný, 2003, s. 145–147).

Na přelomu století se mezi lidovýchovné směry zařadilo antiklerikální hnutí, usilující o pokles vlivu katolické církve. Někteří stoupenci pokročili ve svých názorech tak daleko, že trvali na důsledném oddělení jakýchkoliv náboženských myšlenek od školních osnov. Mezi hlavní představitele hnutí patřilo uskupení Volná myšlenka, které se v boji proti klerikalismu zaměřilo na výchovně-vzdělávací práci. Spolek setrvale obhajoval svobodu myšlení a přesvědčení, což za první světové války vyústilo v jeho rozpuštění (Škoda, 1991, s. 43).

V pohraničních oblastech se osvětová činnost národních jednot prolínala s obranou proti germanizaci. Staré i nové politické strany zakládaly vlastní vzdělávací střediska. Patřila mezi ně Dělnická akademie (dále DA) nebo Ústřední škola dělnická. Postupem času se objevila myšlenka zastřešující organizace, která by sjednotila všechny lidovýchovné proudy. Roku 1906 vznikl Svaz osvětový (dále SO). Spolkové lidovýchovné aktivity se kontinuálně rozvíjely. Velké oblibě se těšilo tělovýchovné hnutí. K Sokolům se přidružily Dělnické tělocvičné jednoty (dále DTJ)², Orel nebo hasiči. Před první světovou válkou vznikly první

2 Sokol se nechtěl vázat na konkrétní společenskou skupinu. Proto se v dělnickém prostředí objevila myšlenka

skautské a junácké oddíly. Spontánní vývoj ostře narušila první světová válka. Řada osvětových organizací byla na základě úředního rozhodnutí rozpuštěna. Lidovýchovná práce se omezila, přesto nezanikla. Při mnohých akcích mohli lidé alespoň skrytě manifestovat svůj odpor k oficiálním autoritám (Škoda, 1991, s. 40–44). Příkladem jsou Husovy slavnosti z roku 1915. Navzdory rakouským úřadům se český národ sjednotil, aby si i během války připomněl výročí pěti set let od mučednické smrti mistra Jana Husa (Pokorný, 2003, s. 131).

Osvětoví pracovníci usilovali v průběhu celého století o popularizaci četby. Rakousko-uherská monarchie neměla zákonnou normu, která by upravovala vznik a správu veřejných knihoven. V takové situaci se chopily iniciativy spolky. Šíření knih mělo posílit národní jednotu, potlačit kriminalitu, alkoholismus nebo stranicství (Pokorný, 2003, s. 203–204). Podle údajů Zemské statistické kanceláře z roku 1910 existovalo v českých zemích 1 819 českých a 320 německých spolkových knihoven. Převážná část patřila sokolským jednotám, hasičům, čtenářským besedám nebo agrárním sdružením. Vzdávající poptávka však brzy neodpovídala kapacitám jednotlivých uskupení. Problematiky se následně ujal SO. Založil knihovní odbor, který se u českého zemského sněmu domáhal zákonného ukotvení veřejného knihovnictví. Norma vznikla až v období samostatné Československé republiky (dále ČSR), přejala však koncepci, kterou vypracovala spolková základna v dobách Rakouska-Uherska (Pokorný, 2003, s. 209–213).

samostatně organizované tělesné výchovy. Od roku 1897 vznikaly DTJ, které se o pět let později sdružily ve Svaz dělnických tělocvičných jednot československých. V roce 1902 začaly působit první orelské jednoty čerpající z učení katolické církve. Nové tělovýchovné organizace nebyly politicky neutrální, oslovovaly konkrétní skupiny obyvatel (Škoda, 1961, s. 56).

2.2 Stručná historie nejvýznačnějších spolků a jejich zaměření

2.2.1 Sokol

Sokol vznikl roku 1862 jako apolitický spolek, který rozvíjel především fyzickou zdatnost. „*Jeho hlavním úkolem bylo a je vypěstovat svéráznou českou povahu, vychovávat všechny vrstvy k odolnosti, sebevědomí, nebojácnosti.*” (Pokorný, 2003, s. 41). V devadesátých letech 19. století se objevil zájem o duševní stránku jedince, Sokol začal pečovat o výchovu a vzdělávání. Cvičitelské sbory zakládaly knihovny, pořádaly přednášky. Obracely se k národní společnosti, která se měla osvobodit (Pokorný, 2003, s. 42–43). Ideový vývoj byl patrný i u zakládajících osobností Sokola. Zatímco Miroslav Tyrš budoval zejména tělovýchovný systém, Jindřich Fügner věnoval pozornost společenskému ukotvení Sokola. Mimo jiné se zasadil o výchovu k demokracii. Sokol se odvolával k helénskému pojetí vzdělanosti, které si stejnou měrou vážilo zdraví, fyzické zdatnosti a duševního rozvoje. Díky Sokolu se tělesná výchova stala výrazným proudem národního probuzení jako součást celkového zušlechťení jedince. Důvody ke vstupu do Sokola byly zřejmě různorodé, protože všichni členové nebyli automaticky cvičenci. Jejich motivace mohla být politického rázu, pokud jim imponoval boj Sokolů za státní samostatnost (Žižka, 2005, s. 4).

Svatováclavská rezoluce z roku 1895 formulovala představu tělesně zdatného a mravně pevného člověka, který je pro své okolí vzorem. Česká obec sokolská (dále ČOS) přikládala vzdělávání značný význam, což dokládá vznik vzdělávacího odboru ČOS. Sokolské jednoty dostaly impulz k budování veřejných knihoven a čítáren. Jejich skladba měla být dostatečně pestrá a zároveň chránit čtenáře před detektivní a krvavou literaturou. Dalším bodem byla přednášková činnost³. Koncepční a kontrolní funkci vykonával centrální přednáškový odbor. O úroveň níže fungovala síť žup, které v sokolských jednotách vypomáhaly se zajištěním přednášek, ústřednímu odboru pak poskytovaly informační servis. Za nejvhodnější místo setkání se považovaly školy nebo tělocvičny. Mezi řečníky se objevovali členové Sokola, pražští odborníci nebo učitelé. Témata měla být srozumitelná a poutavá. Mezi nejčastější

3 V roce 1900 obsahovaly sokolské knihovny přes 21 tisíc kusů odborné tělocvičné literatury a 71 tisíc výtisků beletrie. Během dvaceti let se fondy rozrostly na 45 tisíc, resp. 154 tisíc knih. V letech 1893–1898 proběhlo v sokolských jednotách 5 352 přednášek, v letech 1905–1910 se jich uskutečnilo 16 729 (Pokorný, 2003, s. 66).

náměty patřila tělovýchova, dějiny Sokola, zdravotěda, česká historie, státověda, ženská otázka nebo aktuální společenské problémy. Sokol si vytyčil ambiciózní cíl; stát se nejvýznamnější národní organizací. Vzdělávací odbor ČOS zůstával spíše ideovým a podpůrným centrem. Praktická lidovýchova se odehrávala za pomoci žup v sokolských jednotách. Jejich vzdělávací sbory odebíraly knihy a časopisy, pořádaly vycházky, přednášky a debaty. Sokolské jednoty měly podněcovat aktivní kulturní život a vycházet přitom z lokálních podmínek (Pokorný, 2003, s. 45–55).

Na počátku 20. století se prosadila idea národní vzdělávací instituce, která by pečovala o vývoj všech společenských vrstev a vyvažovala tak nedostatky školského systému a nefunkčních rodin. Roku 1902 vznikl za účasti ČOS a Ústředního spolku jednot učitelských Ústřední vzdělávací sbor. Záhy se objevil návrh na zřízení vzdělávacího spolku, mezi jehož členy by patřily všechny nepolitické organizace celozemské působnosti. Centralizační tendence se nesetkaly v ČOS s pozitivním ohlasem. Plány na vybudování respektovaného centrálního vzdělávacího orgánu se realizovaly až v roce 1906. Se Svazem osvětovým začala ČOS záhy spolupracovat. Existence těchto zastřešujících organizací činnost Sokolů výrazně poznamenala. Ve vzdělávacích aktivitách pokračovali dál s tím rozdílem, že nyní za ně necítili výhradní odpovědnost (Pokorný, 2003, s. 59–66). Sokolové vyzdvihovali aspekt národní jednoty a boje za svobodu, což vyústilo 24. listopadu 1915 v rozpuštění sokolského ústředí. Jednoty a župy pokračovaly, byť s omezením, v aktivitách dál. Svou oddanost národu a státoprávní myšlenky projeví Sokolové za války, když přecházeli z rakouské armády k československým legiím (Žižka, 2005, s. 11).

2.2.2 Činnost učitelských spolků

Učitelé významným způsobem spoluutvářeli obraz předválečné lidovýchovy. Učitelské spolky vznikaly od čtyřicátých let 19. století. Nejprve převažovaly profesní zájmy; boj za lepší platové podmínky, právní postavení nebo kvalifikaci. Od osmdesátých let se učitelé aktivně zapojili do rozvoje národní společnosti. Uvědomovali si, že jedině vzdělaní lidé se mohou odpoutat od materiálního světa a usilovat o zájmy celku. Pro společný plán potřebovali získat inteligenci, spolky, samosprávu a potlačit vliv politických stran, které při obhajobě dílčích zájmů společnost spíše polarizovaly. Lidé měli pochopit osvobozující význam vzdělání (Pokorný, 2003, s. 74–83).

Učitelé se podíleli na činnosti Ústředního vzdělávacího sboru a Svazu osvětového. Čistě specifickou aktivitou učitelů bylo vydávání lidového kalendáře. Jeho posláním byl „... *boj za posílení intelektuálních schopností a charakterových vlastností obyčejného českého čtenáře, záměrně ohlupovaného...*“ (Pokorný, 2003, s. 90). Učitelé chtěli demokratizovat společenský život, výchovu a vzdělávání. Požadovali reformu školství, zřizovali knihovny, čítárny, pořádali přednášky, výstavy nebo exkurze. Na jedné straně akcentovali národní zájmy, současně chtěli vyhovět specifickým potřebám jednotlivých společenských vrstev. V souhrnu si čeští učitelé vytkli nerealistické cíle. Ocitli se v přímé opozici proti politickým stranám a katolické církvi, zároveň nedokázali získat podporu inteligence. Namísto hmatatelných úspěchů zůstávala spíše teorie, která u prostého obyvatelstva nemohla obstát (Pokorný, 2003, s. 107).

2.2.3 Dělnická akademie

Pod záštitou sociální demokracie vznikla Dělnická akademie, jednota českoslovanských spolků dělnických v Království českém se sídlem v Praze. T. G. Masaryk pojímal DA především jako školu, která měla rozvíjet samostatné myšlení a poskytnout teoretický základ pro další speciální a praktické vzdělávání. Pro dělníky byla centrem politického a spolkového života, které jim kromě vzdělání poskytovalo podpůrnou síť. Heslo „Osvětou k svobodě“ vyjadřovalo touhu po společenské emancipaci. V zakládajícím roce 1896 tvořilo akademii 84 spolků, v roce 1909 jich bylo 320. DA nabízela dvou až tříleté kurzy středoškolské úrovně. Nezapomínalo se ani na jednorázové kurzy, popularizaci knih, přednášky nebo speciální program pro ženy (Pokorný, 2003, s. 151–160). Pražské centrum spravovalo čítárnu a knihovnu, svolávalo sjezdy dělnických spolků, vydávalo spisy nebo iniciovalo založení dělnického nakladatelství a knihkupectví. Stranou nezůstalo vzdělávání dělnických funkcionářů, řečníků a vzdělavatelů, návštěvy divadel a koncertů. Kromě pražského ústředí vznikaly samosprávné regionální pobočky (Trnka, 1936, s. 17–18).

Počáteční nadšení brzy vystřídal nezájem dělnických spolků, odborů i stranické základny. Se vznikem Odborového sdružení českoslovanského ztratila DA politickou funkci, trvale ji sužovaly finanční obtíže. Navíc hájila protistátoprávní názory, což ji diskreditovalo v řadách české inteligence⁴ (Pokorný, 2003, s. 158–159). Významný impulz nastal až s bojem za

4 DA zůstávala zpočátku v izolaci. Roku 1898 vznikla Ústřední škola dělnická, která iniciovala spolupráci s

všeobecné a rovné hlasovací právo, kdy sociálnědemokratické hnutí získávalo další příznivce. Nové straníky bylo potřeba kultivovat a probouzet v nich politické přesvědčení. Nastal zajímavý rozpor mezi vedením hnutí, které preferovalo výchovně-řečnické kurzy, a dělníky, u nichž převažovala praktičnost v podobě jazykových nebo účetnických kurzů (Pokorný, 2003, s. 164–170). Během války činnost DA skomírala. Účastníci byli přijímáni bez ohledu na své schopnosti, kurzy se omezily na doplňování všeobecného vzdělání, chyběl propracovaný systém. Navíc se rozvolnily kontakty mezi pražským ústředím a venkovem (Pokorný, 2003, s. 176–177).

dalšími osvětovými organizacemi. Jejím posláním bylo koordinovat úsilí vzdělávacích, kulturních a odborových spolků národně sociální strany a vlastenecká výchova dělníků. V roce 1902 soustředila 82 vzdělávacích spolků, roku 1914 jich bylo už 263. Po válečném útlumu obnovila škola svou činnost (Trnka, 1936, s. 19–23).

2.3 *Formování organizační struktury spolkové činnosti*

2.3.1 Rozvoj jednotlivých osvětových proudů

Osvětoví pracovníci usilovali v dobách Rakouska-Uherska o aktivní zapojení obyvatelstva do kulturního dění. Na počátku existovaly jednotlivé spolky, které se věnovaly přímé lidovýchovné práci. Některé organizace rozvíjely vzájemnou spolupráci, případně docházelo k jejich slučování. Spolková činnost se vyvíjela paralelně v několika liniích. První proud se vyznačoval politicko-národním programem. Existovala zde úzká souvislost se sociálním, stavovským, společenským a posléze dělnickým hnutím. Další proud reprezentoval kulturně-hospodářské zájmy. Pěstoval umění, literaturu, hudbu, výtvarné umění, divadlo nebo vědu. Na něj navázalo rekreační, turistické a tělovýchovné hnutí. Základní linie lidovýchovy se specializovaly, současně se objevovaly nové impulzy. K politickému proudu se přidružil systém obranných jednot, k sociálnímu hnutí se připojily učitelské a studentské spolky. Následně se formovala hasičská soustava nebo náboženská složka lidovýchovy. Původní profilace spolků se v průběhu času proměňovala. Modelovým příkladem bylo dělnické hnutí, které si kromě politických požadavků vytlo i osvětové cíle (Trnka, 1970, s. 202–203).

Česká společnost vytvořila za Rakouska-Uherska řadu osvětových organizací. Můžeme jmenovat občanské a umělecké besedy, muzea, obranné jednoty, sokolské a hasičské jednoty, turisticko-rekreační spolky, divadla, loutkové scény, pěvecké, výtvarné a hudební organizace, studentské, učitelské nebo ženské spolky. Vznikaly rovněž knihovny, knižní edice, časopisy a noviny. S diferenciací politické scény souviselo pokrokové, realistické nebo agrární hnutí. Nelze opomenout odborové, řemeslnické, průmyslové a oborové spolky nebo činnost katolické církve (Trnka, 1936, s. 5–9).

Podobu předválečné lidovýchovy v českých zemích do značné míry poznamenaly vztahy k německé národnostní menšině. Český národ spojoval kulturní činnost s emancipačním hnutím a důrazem na národní tradici. Řadu osvětových aktivit spojovala touha po státní suverenitě. Rozdělení pražské univerzity na českou a německou část v roce 1882 dokládá, že mezi příslušníky obou národností panovalo napětí (Rambousek, Trnka, 1926, s. 5–6). Mezi českými spolky nacházíme organizace, jejichž počátky byly spojeny se silícími nacionalistickými tendencemi. Zřejmě nejvýznačnějším spolkem byl Sokol, který vznikl jako protiváha k

německým tělovýchovným organizacím (Žižka, 2005, s. 39).

Hlavním představitelem německé spolkové činnosti byla vrstva liberálního měšťanstva, jehož lidovýchovná práce následovala obecný trend; od všeobecného vzdělávání, přes umění, až k praktickým tématům. Jednotlivé spolky se sdružovaly do zastřešujících organizací, které udržovaly kontakty s německými a rakouskými kolegy. Od počátku 20. století se nacionalistické tendence dále prohloubily (Pokorný, 2003, s. 141–144).

2.3.2 Vznik Svazu osvětového

Spolková organizační síť se v průběhu 19. století formovala spontánně od nejnižších pater. Počet osvětových podniků, které cílily na nižší a střední vrstvy městského obyvatelstva, neustále rostl. Mnohdy se obsah ani forma jejich činnosti nelišila. V takovém případě mohl centrální orgán odstranit duplicitu a zvýšit výkonnost. Hlavním smyslem bylo sjednocení, racionální dělba práce a soustavné působení na všechny složky národa. Za podpory Sokolů, učitelů a hasičů vznikl nejprve Ústřední vzdělávací sbor (Pokorný, 2003, s. 109–110). Všeobecnou podporu získalo až řešení z roku 1906, kdy na popud Národní rady české vznikl Svaz osvětový „... jako organizace nepolitická, v níž by dobře pospolu pracovali mohli ve prospěch českého lidu příslušníci všech stran, jež usilují o pokrok a prospěchu lidu.“ (Trnka, 1970, s. 204). SO usiloval o podporu napříč politickým spektrem. Nejasné vztahy panovaly ve vztahu k sociálně demokratické straně, resp. Dělnické akademii, která svaz respektovala, na jeho činnosti se ale nepodílela (Trnka, 1936, s. 120–121).

Cílem Svazu osvětového bylo sjednotit všechny lidovýchovné organizace, spolky, pracovníky a vybudovat strukturu místních osvětových sborů, okresních sdružení a zemských svazů (Rambousek, Trnka, 1926, s. 8). Organizace zahájila práci rekapitulací dosavadního stavu. Zjišťoval se počet spolků, včetně jejich zaměření. Zakládajícími členy svazu se mohly stát fyzické a právnické osoby, aktivní participace se týkala pouze jednotlivců po zaplacení ročního poplatku. Jádrem SO tvořili Sokolové, učitelské organizace, Národní jednoty, Zemská ústřední jednota hasičská nebo Ústřední matice školská. Pozice svazu se odvíjela od mohutné spolkové základny. Ke slovu se dostali také dříve opomíjené katolíci nebo veteráni. Na počátku sdružoval svaz 166 organizací, v roce 1909 jich bylo 277. Na místní a okresní úrovni začaly vznikat nové vzdělávací sbory, formoval se plán vzájemné spolupráce mezi dílčími

osvětovými organizacemi. Působnost lidovýchovného ústředí se díky Moravskému osvětovému svazu upevnila ve všech českých zemích a skrze Osvětový svaz dolnorakouský i za jejich hranicemi (Pokorný, 2003, s. 113–119). Řada okresních vzdělávacích sborů sílila, na zemské úrovni byly poměry složitější. Poradním a koncepčním orgánem zůstávala pražská centrála. Ta mimo jiné zajišťovala řečníky a pomůcky nebo organizovala porady a sjezdy. Vzdělávací práci se věnovaly místní osvětové sbory i pražské ústředí (Rambousek, Trnka, 1926, s. 8).

SO musel v prvních letech zkonsolidovat vnitřní organizaci a získat zájem veřejnosti. V roce 1906 fungovaly ve svazu čtyři odbory: organizační, přednáškový, knihovní a umělecký. Jejich funkčnost do značné míry ochromovala vysoká fluktuace pracovníků. Na druhé straně se podařilo navázat styky se zahraničím: se západní Evropou i se slovanskými středisky, např. v Polsku (Trnka, 1936, s. 107, 119–120). Finanční zdroje plynuly z členských příspěvků, darů a podpor. Nedostatek prostředků neblaze poznamenal šíři a kvalitu aktivit. Nepříznivá finanční situace se pochopitelně vyostřila s první světovou válkou. Řada spolků, zejména na venkově, omezila nebo ukončila svou činnost. Přesto v roce 1915 proběhly dlouho připravované Husovy slavnosti, které mnozí považovali za první projev domácího odboje. Sběrka z roku 1917, jejíž výtěžek činil 400.000 Kč, umožnila otevřít první ročník lidové univerzity s názvem Husova škola pro vyšší vzdělání a národní výchovu (Pokorný, 2003, s. 132–136).

2.4 Určující charakteristiky předválečné spolkové lidovýchovy

Předválečná osvětová práce byla záležitostí dobrovolníků, kteří ji vykonávali zadarmo ve svém volném čase. Skrze spolky se obyvatelstvo dennodenně zapojovalo do kulturního života společenství. Některé organizace se věnovaly konkrétní činnosti, jiné chtěly rozličnými způsoby hájit zájmy vybraných společenských skupin. K tradičním lidovýchovným proudům se připojovaly nové směry, rostl počet spolků, členů i aktivit. S kvantitativním nárůstem docházelo ke zkvalitnění a specializaci činnosti. Postupující centralizační tendence kumulovaly finanční prostředky, což umožnilo rozvíjet náročnější projekty; vydávat periodika nebo nakoupit vybavení. Velice se osvědčilo zastoupení lokálních spolků ve vedení organizace. Oficiálně většina lidovýchovných pracovníků neprosazovala partikulární politické zájmy, což ale neznamená, že neovlivňovali veřejné mínění. Zejména učitelé se netajili negativním postojem vůči katolické církvi. Obecně však převažoval akcent na národní jednotu. Navzdory postupující průmyslové revoluci se lidová výchova soustředila zejména na oblast národní kultury, umění nebo legislativu. Restriktivních opatření bylo minimum; týkala se například krvavé literatury nebo rozpustilých lidových zábav. Osvětová práce se těšila značné oblibě, což se za první republiky s nástupem filmu a rozhlasu začalo měnit. Lidovýchovní pracovníci ukázali širokým vrstvám hodnotu vzdělání, které se neomezovalo na školní docházku. Týkalo se všech společenských vrstev v průběhu celého života. Dospělí lidé se stali rovnocennými partnery vyučujících. Mnozí osvětoví pracovníci mohli v československém státě plyně navázat na své předválečné zkušenosti. Prvorepubliková lidová výchova vycházela z pevného základu (Pokorný, 2003, s. 233–236).

3 Faktory konstituující charakter lidovýchovy v éře první republiky

Československý stát sdružoval obyvatelstvo rozličných národností, jazyků, náboženského vyznání a kulturních tradic; celkem 13,6 milionů osob v 15 405 obcích. V ČSR žilo 50,9 % Čechů, 23,4 % Němců, 14,6 % Slováků, 5,6 % Maďarů, 3,4 % Karpatorusů, 1,3 % Židů, zbytek připadal na další národnosti. ČSR zahrnovala území Čech, Moravy, Slezska, Slovenska a Podkarpatskou Rus. Poslední dvě jmenované oblasti byly dlouhodobě nestabilní. V ČSR existovalo celkem sedmnáct větších církví; z toho 67,3 % tvořili římská katolíci, 3,9 % řecká katolíci, k evangelickým směrům se hlásilo 7,3 % občanů. V roce 1921 pracovalo 39,5 % obyvatel v zemědělství, lesnictví a rybářství, 33,8 % připadalo na průmysl a živnosti, 33,8 % na obchod, peněžnictví a dopravu, 10,7 % na státní a veřejnou službu, 5,5 % na vojsko a volná povolání. Zbýlých 10,5 % občanů se věnovalo jiným povoláním (Matula, 1928, s. 4–5).

Z hlediska vzdělanosti mohly české země navázat na potenciál 19. století. Směrem na východ se situace zhoršovala, na Podkarpatské Rusi byla tristní. Lidová výchova se zde prakticky omezovala na kázání v kostele (Rambousek, 1928, s. 6). Slovenské národní hnutí zaznamenalo první úspěchy po roce 1848. Dualismem z roku 1867 však začalo období maďarizace. Zejména kněží se zasloužili o to, že slovenský jazyk a kultura nevymizely. Matica Slovenská, založená roku 1863, byla po dvanácti letech rozpuštěna, muzejní sbírky, knihovna a jmění bylo zabaveno. Po převratu v roce 1918 se činnost Matice obnovila. Bezprostředně po válce putovala na Slovensko řada českých učitelů, profesorů a úředníků, aby zde posílili vrstvu inteligence. Nejhorší výchozí pozice byla na Podkarpatské Rusi, kde panovaly etnické, náboženské, ekonomické a politické problémy. V celé ČSR bylo průměrně 7,3 % analfabetů. Šetření z let 1926–1927 přinesla následující zjištění: v Čechách neumělo číst 2,44 % osob starších pěti let, na Moravě 3,14 %, ve Slezsku 3,68 %. Alarmující byl nárůst na 15,03 % obyvatel pro Slovensko, na Podkarpatské Rusi překročil poměr analfabetů 50 % obyvatel (Matula, 1928, s. 6, 17).

Bezprostředně po první světové válce lidé věřili, že budou moci realizovat vše, co bylo za Rakouska-Uherska nemyslitelné. Po staletích politické nadvlády vznikl samostatný národní stát. Zemi však zachvátila inflace, přidělový systém selhával a průměrné mzdy se snižovaly. Nezaměstnanost s sebou přinášela radikalismus a mravní krizi. V první polovině roku 1919 se vzedmula vlna stávek, prohlubovala se sociální bída (Československo a střední Evropa, 1996, s. 62–63). 29. února roku 1920 vznikla ústava, která zaručovala řadu občanských práv, mimo jiné právo spolkové a petiční. Svoboda spolčování byla deklarována v rámci platných zákonů. Zákonnodárci si vyhradili právo omezit spolkovou činnost pro případ války nebo mimořádných vnitrostátních událostí, které by ohrožovaly republikánské státní zřízení, ústavu nebo veřejný pořádek (Dusil, Kliment, 1936, s. 11).

V prvních letech muselo Československo hájit územní celistvost státu. Konec dvacátých let přinesl politické uklidnění, životní úroveň stoupala. Příznivý vývoj narušila ekonomická krize, která s sebou přinesla masovou nezaměstnanost a bídu. V roce 1929 bylo v ČSR 42 tisíc nezaměstnaných, v roce 1932 stoupl jejich počet na 554 tisíc. Nezaměstnanost zasáhla všechny regiony, konkrétní hodnoty se lišily podle oborů. Krize se nejcitelněji dotkla průmyslově a exportně orientovaných českých zemí. V roce 1930 zde podíl průmyslového dělnictva tvořil 41,78 %, na Slovensku 19,07 % a na Podkarpatské Rusi 11,94 % obyvatelstva (Kárník, 2008, s. 190, 209–211).

V meziválečné ČSR se rozmáhal městský způsob života, sílila dělnická vrstva. „*Postup mezi kvalifikované tovární dělnictvo vyžadoval náročnější zaučení a v každém případě zvládnuté základní vzdělání, specializované provozy pak kvalifikaci vyšší až vysokou, nejrůzněji získanou v pokračovacích kurzech, zvláštním vyučením a konec konců absolvováním průmyslové školy.*“ (Kárník, 2008, s. 122). Právě pravidelná docházka do základních škol se stala realitou až za první republiky. Teprve její úspěšné završení otevíralo cestu k střednímu a posléze vysokoškolskému studiu pro ty nejnadanější. Československý stát začal také budovat systém zdravotnictví, který se zaměřil na pokles úmrtnosti, boj proti epidemiím a životní styl obyvatelstva, které bylo po válce zesláblé. Proto v letech 1918–1939 vzkvétaly zejména ty organizace, které se zabývaly tématem kultury těla (Kárník, 2008, s. 197).

Ve třicátých letech ovlivnilo ČSR sousedství fašistického Německa. Politická situace se vyostřovala. Novelizovaný zákon na ochranu republiky, cenzura tisku, zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran; všechna tato opatření měla ochránit demokracii před vnějším agresorem (Kárník, 2008, s. 283). „*Zákon o obraně státu zaváděl od 1. září 1937 povinnou brannou výchovu do středních škol. Branné výchově se měli podrobit všichni občané...*“ (Kárník, 2008, s. 332). Do branné výchovy se zapojil tisk i rozhlas. Armáda si mezi obyvatelstvem poznenáhlu získávala respekt. Se vznikem protektorátu Čechy a Morava bylo nutné postarat se o uprchlíky, kteří neměli právní nárok na podporu. Dobrovolníci jim zajišťovali stravu, ubytování a nové zaměstnání. Namísto politických stran vznikla zastřešující organizace Národní souručenství. Demokratické Československo se rozpadlo. Okupace znamenala konec všech tělovýchovných, společenských a kulturních organizací. Nejvýraznější restrikce se dotkly odborových svazů a centrál. Zrušené spolky přišly o veškerý movitý a nemovitý majetek (Kárník, 2008, s. 404, 418).

4 Státem garantovaný systém lidovýchovy

4.1 Zaměření a cíle státem podporovaného systému lidovýchovy

Československý stát usiloval o loajální obyvatelstvo. Jeho cílem bylo „... *převychovávat občany z ducha rakouského na občany demokratické republiky.*“ (Trnka, 1970, s. 207). Pokud se měli lidé, doposud vesměs lhostejní vůči veřejnému životu, proměnit v uvědomělé občany, museli k tomu být adekvátně vybaveni. Obyvatelstvo si mělo k oficiálním autoritám vybudovat zcela nový vztah a přijmout svou společenskou odpovědnost. Poválečná lidová výchova se zásadně nezměnila, spíše došlo k posunu jejího akcentu. Zákonné normy měly posilovat myšlenku republikánského demokratického zřízení a uchránit stát před vnějším i vnitřním nepřítelem. Je zřejmé, že lidovýchovní pracovníci nezapomínali na preventivní opatření. Prvorepublikový vzdělávací systém se měl opírat o finanční zabezpečení státu a pevnou organizační strukturu lidovýchovné sítě (Trnka, 1970, s. 206–207).

Ministerstvo školství a národní osvěty vydávalo lidovýchovné zákony, nařízení, výnosy a instrukce. Některé měly celostátní působnost, speciální předpisy se týkaly oblastí Slovenska a Podkarpatské Rusi. V prvních pěti letech samostatné ČSR vznikly například tyto normy: v roce 1919 výnos o organizaci lidových škol středního typu a o vzdělávacích kurzech venkovských. O rok později následovaly kurzy o programech politických stran nebo o lidových naukoběžích mateřského jazyka na Slovensku. Z roku 1921 pocházel výnos o péči osvětových korporací o estetickou úpravu obcí, z roku 1922 o vzdělávacích kurzech samosprávných nebo o vzdělávacích kurzech rodného jazyka pro málo vzdělané na Podkarpatské Rusi. V roce 1923 následovaly bezplatné kurzy pro nezaměstnané, v roce 1924 začaly vzdělávací kurzy pro ženy nebo kurzy pro obecní kronikáře (Matula, 1928, s. 30–32).

Do budoucna se uvažovalo o zákonném ukotvení škol práce, lidového divadelnictví, lidové hudební výchovy, výchovného systému umělecko-výtvarných galerií nebo osvětových biografů (Trnka, 1970, s. 208). Na provádění všech norem dohlíželo „... *lidovýchovné oddělení ministerstva školství a národní osvěty, osvětové oddělení referátu ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě a osvětový referent civilní správy Podkarpatské Rusi.*“ (Matula, 1928, s. 29). Zásadní význam měly zákony o veřejných knihovnách obecních, o

organizaci lidových kurzů občanské výchovy a pamětních knihách obecních.

Československý stát chtěl kultivovat všechny společenské skupiny. Patřila mezi ně i armáda, která za Rakouska-Uherska budila spíše nedůvěru. Vojenské složky si měly vydobýt respekt, stát se jedním z pilířů ochrany demokracie. Vzdělávací odbory vojenských útvarů vznikaly od prosince roku 1918. Na popud ministerstva národní obrany se v roce 1919 uskutečnily první vzdělávací kurzy pro důstojníky, v roce 1922 pro poddůstojníky, o rok později následovalo nařízení pro vyučování ngramotných vojáků. Na konci roku 1926 fungovalo 270 vojenských zátiší s knihovnami a čítárnami. Během roku 1926 se zde odehrálo přes deset tisíc besed a akademií, 564 divadelních a 5 775 kinematografických představení. Dále se uskutečnilo 1 112 tělovýchovných akcí a 1 705 přednášek (Matula, 1928, s. 53–54).

4.2 Organizace státem podporovaného systému lidovýchovy

4.2.1 Zákon č. 430/1919 Sb., o veřejných knihovnách obecních

Zákonná opatření začala u obecních knihoven. V 19. století patřila četba literatury mezi hlavní osvětové nástroje. Proto ještě za Rakouska-Uherska vznikl návrh zákona o veřejných knihovnách. Koncepci se ministerstvo školství a národní osvěty začalo zabývat ihned po převratu. Předválečná spolková aktivita přešla pod státní správu. Princip dobrovolnosti vystřídal povinné zakládání veřejných knihoven. Právo dozoru si vyhradilo ministerstvo školství a národní osvěty, na vnitřní správě a finančním zajištění knihoven se podílely obce. Při sestavování fondu se nezapomínalo na národnostní menšiny (Česko, 1919b). Zákonné normy dále určily minimální 20 % podíl naučné literatury. Prostá popularizace četby ale nedostačovala. Čtenáři se měli vyhýbat literatuře, která zbytečně jitrila fantazii a neodpovídala realitě. Cíleně měli vyhledávat hodnotnou četbu. Zákon byl 22. července roku 1919 předložen Národnímu shromáždění. Ještě téhož dne byl návrh schválen a podepsán prezidentem. Bezproblémový legislativní proces svědčí o kvalitně zpracované koncepci a společné vůli normu prosadit (Pokorný, 2003, s. 217–218).

Obecní knihovnu řídila čtyř až osmičlenná knihovnická rada. V obcích do 2 000 obyvatel spravovali agendu hlavně učitelé národních škol, knihovnické práci se věnovali zadarmo. Obce nad 10 000 obyvatel zaměstnávaly knihovníka profesionála. Dozor vykonávalo skrze

knihovní instruktory ministerstvo školství a národní osvěty. Pro knihovníky malých obcí se pořádaly jedno až třídenní kurzy, ostatní navštěvovali tří týdenní prázdninové kurzy. Další pomůckou byla *Příručka pro veřejné knihovny obecní*. Vyšší odborné vzdělání poskytovala od roku 1920 Státní knihovnická škola v Praze. Od roku 1922 vycházel Časopis československých knihovníků. Dále se pořádaly sjezdy, od roku 1927 fungoval Spolek veřejných knihovníků obecních (Rambousek, 1928, s. 36–46).

Brzy se dostavily první výsledky. V roce 1920 existovalo přes 2 885 českých obecních knihoven s 1,3 miliony svazků a 241 tisíci čtenářů. Za pouhých sedm let se jejich počet zvýšil na 8 527 knihoven s 3,6 miliony svazků a půl milionem čtenářů (Matula, 1928, s. 38). Na konci roku 1926 bylo v celém státě téměř 15 tisíc veřejných obecních knihoven s více než pěti miliony knih a 866 tisíci čtenářů (Rambousek, 1928, s. 41). V roce 1935 existovalo v ČSR 17 089 knihoven s více než 8,5 milionem svazků a téměř milionem čtenářů (Matula, Kubíček, Moucha, 1938, s. 144). Knihovnictví zažívalo za první republiky zlatý věk a mnohé státy se nechaly inspirovat k přijetí podobné legislativní normy (Pokorný, 2003, s. 219).

Budování veřejných knihoven ovšem neprobíhalo bez komplikací. Praktická aplikace zákona byla nemyslitelná bez zapojení spolkové základny. Transformaci knihovnictví zaštil Svaz osvětový; vrcholný orgán předválečné spolkové lidovému. Slučoval knihovny, pořádal školení pro knihovníky, nadále vydával seznamy vhodné četby. Dalším bodem byly recenze v České osvětě, kterých SO otiskl 200–300 ročně. V českých zemích tvořily základ obecních fondů knihy spolkových a putovních knihoven. Tam, kde repertoár nemajetných knihoven nevyhovoval, poskytl ministerstvo materiální výpomoc⁵. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi se aplikace zákona opozdila. Matice Slovenská dodávala od roku 1925 knihy do všech politických obcí, navíc distribuovala příručku pro knihovníky. Na Podkarpatské Rusi se zákon zaváděl od roku 1926. Přes veškerou snahu nezavládla mezi odbornou veřejností spokojenost. Čtenáři v knihovnách nadále vyhledávali hlavně zábavu. Představy o jednotící národní instituci se rozplynuly. Poučné knihy tvořily v průměru jenom 5–8 % výpůjček (Rambousek, 1928, s. 40–44, 49).

5 V roce 1919 vydal SO seznam doporučené četby pro veřejné knihovny. Tyto soupisy, včetně krátkých anotací, sestavovala zvláštní komise odborníků, ve které zasedal zástupce ministerstva školství a národní osvěty. Státní subvence knih vypravoval do jednotlivých knihoven Svaz osvětový, resp. MLÚ. V letech 1918–1919 odeslal 2 001 knih, v letech 1920–1921 celkem 58 tisíc knih, v letech 1922–1923 předal 64 tisíc publikací a v letech 1924–1925 téměř 37 tisíc svazků (Rambousek, Trnka, 1926, s. 29, 31).

4.2.2 Zákon č. 67/1919 Sb., o organisaci lidových kursů občanské výchovy

Československá politická reprezentace se po převratu v roce 1918 zavázala odstranit jakékoliv nerovnosti v právech a povinnostech občanů. Lidé byli považováni za samostatné jedince, kteří se podílejí na správě státu. ČSR deklarovala pasivní volební právo do obcí a parlamentu všem státním občanům starších 21 let, od 25 let se mohli zapojit do správy obcí (Rambousek, 1928, s. 7). Na druhé straně se ještě před kodifikací těchto práv v ústavě objevily námitky, že „... si stát nemůže dovolit dát hlasovací lístek do rukou lidí nevzdělaných, neuvědomělých a nevychovaných.“ (Pokorný, 2003, s. 138). Státní orgány si vyhradily právo požadovat v souvislosti s výkonem veřejných funkcí povinné lidovýchovné kurzy, které by zprostředkovaly potřebnou kvalifikaci (Česko, 1919a).

Obecné znění zákona bylo schváleno 7. února 1919, doplňující instrukce určovaly obsahovou náplň kurzů. Jednalo se především o poznatky z občanské výchovy o státním zřízení, občanských právech a povinnostech, veřejných úřadech a rozdílech mezi monarchistickým a republikánským zřízením. Dalším bodem bylo hospodaření obcí a státu, historie ČSR, mezníky světových dějin, programy politických stran nebo sociální a mravní otázky. Na základě těchto poznatků se z československých občanů měli stát uvědomělí voliči, kteří se budou chovat v souladu se svými právy a povinnostmi (Pokorný, 2003, s. 139).

Provádění zákona o kurzech občanské výchovy do značné míry navazovalo na zkušenosti a strukturu předválečných let. Ministerstvo školství a národní osvěty poskytlo finanční subvence, současně si ponechalo právo dozoru. Klíčová role znovu náležela Svazu osvětovému. Ten zajišťoval pracovní pomůcky, monitoroval přednáškovou činnost doma i v zahraničí, pořizoval soupisy řečníků. Sbory SO byly transformovány v okresní osvětové sbory. Kde doposud žádné sbory neexistovaly, vznikala nová síť. Na místní úrovni se zřizovaly osvětové komise (Rambousek, Trnka, 1926, s. 10–11). Hlavní díl odpovědnosti náležel místním osvětovým komisím a okresním osvětovým sborům. Obce zodpovídaly za zajištění adekvátních prostor pro přednášky. Okresní osvětový sbor měl na starost finanční záležitosti, statistiku a organizaci přednášek. Speciální opatření pamatovala na národnostní menšiny a na odlišné poměry na Slovensku (Pokorný, 2003, s. 139).

Kurzy občanské výchovy navštěvovali občané bezplatně. V osvětových sborech měli působit lidovýchovní specialisté, zástupci vzdělávacích spolků a místních jednot. Na rozdíl od dosavadní praxe vzdělávacích sborů SO se mělo postupovat s ohledem na politické strany (Rambousek, 1928, s. 9–10). Podle výnosu ministerstva školství a národní osvěty z 11. srpna 1919 vznikaly místní osvětové komise pro národnostní menšiny v obcích, kde jejich počet dosahoval minima 200 obyvatel. Pokud jich žilo v obci méně, zřizovaly se obvodové komise pro několik obcí (Calábek, 1928, s. 21). Oblíbené byly zejména přednášky s diapozitivy. Podle nařízení ministerstva byly jednotlivé osvětové sbory vybavovány promítacími přístroji. V roce 1920 vznikla v Praze Státní ústředna diapositivová a filmová. Půjčovny diapositivů vlastnila také řada spolků: pražská YMCA, Volná myšlenka, Svaz proletářských bezvěrců v Praze nebo Osvetový sváz v Bratislavě (Matula, 1928, s. 49–51).

V roce 1926 existovalo v ČSR 9 000 místních osvětových komisí a 569 okresních osvětových sborů: 298 českých, 177 německých, 82 slovenských, tři polské, jeden maďarský a osm pro karpatské Rusíny. Ministerstvo školství a národní osvěty pečlivě zaznamenávalo rozvoj osvětové činnosti. V letech 1923–1927 počet místních osvětových komisí kontinuálně rostl, z počátečních 4 390 na cílových 10 893 v roce 1927. Počet přednášek se téměř zdvojnásobil. Počet posluchačů vzrostl z cca 1,5 milionu na více než 3,8 milionů účastníků. Na druhé straně je potřeba konstatovat nebývalou oblibu zábavně poučných akcí. V roce 1923 se jich konalo přes 25 tisíc, ke konci roku 1927 se dostáváme k údaji 74 740 zábavných akcí (Matula, 1928, s. 36–37). V roce 1936 existovalo 605 okresních osvětových sborů a 13 016 místních osvětových komisí. Uskutečnilo se celkem 61 901 přednášek, které navštívilo 5 743 242 osob. Ve všech zmíněných oblastech zaznamenáme v porovnání s dvacátými lety kvantitativní nárůst. Za zmínku stojí zejména pořádané kurzy. V roce 1928 se jich uskutečnilo 2 693, v roce 1936 jich proběhlo 4 489. Současně pozorujeme takřka kontinuální zájem o ochotnické divadlo. V roce 1928 se uskutečnilo 23 448 představení, v roce 1936 jich ochotníci odehráli 24 771 (Matula, Kubiček, Moucha, 1938, s. 52–53).

V souvislosti s rozšířením kurzů občanské výchovy se začal používat pojem vyšší lidové školy, jako nejintenzivnější formy státní podpory v oblasti vzdělávání dospělých. Hlavním úkolem bylo poskytnout „... co nejlepší výchovu občanskou s hlediska potřeb demokracie...” (Buzek, 1934, s. 1439). Činnost vyšších lidových škol se řídila ministerským výnosem č. 52 556 z 2. července 1926, který rozeznával lidové školy večerní a internátní. Večerní lidové

školy měly tři stupně. Nižší odpovídal měšťanským školám, střední lidové školy korespondovaly s učivem středních škol, vyšší lidové školy se blížily kvalitám univerzit. Internátní lidové školy byly určené zejména venkovské mládeži (Rambousek, 1928, s. 33–34). V roce 1927 působilo v ČSR 17 vyšších lidových škol⁶: 12 českých, 3 německé a 1 slovenská. Na jejich správě se zpravidla podílel stát i jednotlivé spolky. Všechny vyšší lidové školy se hlásily k zásadě dobrovolnosti, snadné přístupnosti, demokratičnosti a cíleného vzdělávání (Lidová výchova v demokracii, 1928, s. 145–151).

4.2.3 Zákon č. 80/1920 Sb., o pamětních knihách obecních

30. ledna 1920 byl schválen zákon o pamětních knihách obecních, prováděcí nařízení následovalo 4. června roku 1921. Politické obce, vyjma obcí na Slovensku a Podkarpatské Rusi, musely do konce roku 1922 založit pamětní obecní knihu. Zápisy prováděl kronikář, zpravidla jednatel místní osvětové komise, kterého jmenovalo obecní zastupitelstvo. Na úpravu pamětních knih dohlížela letopisecká komise, která schvalovala znění zápisů. Jednou za tři roky byla kniha vystavena (Česko, 1920). Občané mohli sledovat politický, kulturní, hospodářský a sociální rozvoj své obce. Pravidelná konfrontace s nejdůležitějšími událostmi minulých let jim měla připomenout, že i oni aktivně spoluutváří dění v obci, a jsou za něj odpovědní. Kronikáři měli k dispozici příručky, příležitostně se účastnili krátkodobých kurzů (Rambousek, 1928, s. 51–52).

4.2.4 Svaz osvětový

Významná úloha nadále připadala Svazu osvětovému. Po roce 1918 se zaměřil na budování sítě lidových škol. Lidové školy lze pojímat jako soustavu volných kurzů věnovaných určité problematice. Kromě všeobecného vzdělávání poskytovaly praktická cvičení se zaměřením na profesní dovednosti. Pro sociálně slabé znamenala lidová škola druhou vzdělávací šanci (Palán, 2002, str. 43). V Praze existovala lidová škola od roku 1912. Po vzniku samostatné ČSR se přejmenovala na Husovu školu pro vyšší vzdělání a národní výchovu. Výuka probíhala celoročně vyjma letních prázdnin. Zákonné normy přinesly opětovný impulz. Začaly vznikat nové lidové školy, rostl počet kurzů, nabídka byla pestřejší. Velké oblibě se

6 Ve větších městech dominovalo všeobecné vzdělávání, na maloměstech zaměření na odborné a praktické otázky (Škoda, Paška, 1977, s. 80).

těšily zejména jazykové kurzy. Vyučovala se angličtina, francouzština, němčina, ale i slovanské jazyky. Mezi další aktivity svazu patřilo pořádání lidových zábav, které kombinovaly poučné přednášky s hudebními, pěveckými a recitačními vystoupeními. Na propagaci výtvarného umění se zaměřily putovní výstavy. Mezi stálé aktivity SO patřilo vydávání lidovému výchovného periodika Česká osvěta. Ve dvacátých letech ovlivnil lidovému výchovu filmový průmysl. Nové médium skýtalo vzdělávací potenciál, který se SO rozhodl zhodnotit. Aktivně zasahoval do činnosti cenzurní rady, zásadním způsobem se podílel na udělování kinematografických licencí⁷ (Rambousek, Trnka, 1926, s. 11–13). Z podnětu ministerstva školství a národní osvěty zapůjčoval Svaz osvětový (posléze MLÚ) a německý spolek Prager Urania majitelům biografů poučné snímky, které měli zařadit do programu (Pokorný, 2003, s. 230). SO usiloval v roce 1921 o revizi filmové cenzury, která měla být upravena v kinematografickém zákoně. O tom, že svaz přikládal filmu značný význam, svědčí vznik kinematografického odboru. Film měl kultivovat široké vrstvy obyvatel, od školou povinných dětí až po dospělé (Trnka, 1936, s. 151–152).

Na počátku dvacátých let navázal SO na předválečnou tradici každoročních sjezdů. Jejich posláním bylo zhodnotit dosavadní činnost a vytvářet koncepci do budoucna. Účastníci prvního poválečného sjezdu v roce 1922 konstatovali, že československá lidovému výchova musí respektovat specifika občanů (Balaš, 1922, s. 6). Dále svaz zdůraznil vzdělávání osvětových pracovníků. Na okresní úrovni se měly pořádat povinné kurzy pro pracovníky místních osvětových komisí a obecních knihoven. Kromě významu, organizace a prostředků lidovému výchovy se mělo přednášet o legislativě státu, zdravotědě, sociálních otázkách nebo národním hospodářství. Na obecní úrovni měly osvětové komise podněcovat vznik lidových škol, divadelní představení, naučné vycházky, spravovat knihovnu a čítárnu. Své výsledky měly každoročně vykázt okresním osvětovým sborům (Štarha, 1922, s. 10–11). Žádná složka národa nesměla být z osvětové práce vylučována ani upřednostňována. Bylo zřejmé, že národnostně nesourodý celek činil lidovému výchovným pracovníkům starosti. Opakovaně se vraceli k zapojení menšin. Speciální kategorií byla oblast Slovenska a Podkarpatské Rusi, které byly dlouhodobě nestabilní a za českými zeměmi očividně zaostávaly. „*Na Slovensku a v Podkarpatské Rusi nutno dobývati tmy světlem, školami a osvětou opravdovou a prozíravou. Jinak jich pozbudeme.*“ (Kubista, 1922, s. 43).

7 V roce 1928 bylo v ČSR uděleno 1 376 kinematografických licencí, z toho 814 v Čechách a pouhých devět na Podkarpatské Rusi (Matula, 1928, s. 36).

Knihovnická sekce SO chtěla kultivovat čtenáře, aby samostatně vyhledávali naučnou literaturu. Knihovny měli spravovat odborníci, kteří by dohlédli na skladbu fondu s ohledem na potřeby místních obyvatel. Zásahy osvětových spolků do vydavatelské činnosti měly zlevnit knihy (Trnka, 1922b, s. 65). Úsek pro lidové školství sestavil koncept volné školy lidové, která „... *ve svůj plán výchovný a vyučovací zařadí vše, co neodkladného doba přináší k řešení, bude přihlížeti jak k individualitě jednotlivcově, tak k poměrům společenským...*“ (Karel, 1922, s. 103). Poslední opatření cílilo na změnu osnov Státní knihovnické školy, zřízené podle výnosu ministerstva školství v lednu 1920 (Koutník, 1922, s. 95).

4.2.5 Masarykův lidovýchovný ústav

Poválečná lidová výchova měla být záležitostí poučených profesionálů; vycházet z pevného pedagogického a filozofického zázemí, shromažďovat zkušenosti, rozvíjet teorii i praxi (Rambousek, Trnka, 1926, s. 14). Stát deklaroval závazek zajistit odborné vzdělání osvětovým pracovníkům „první linie“, stejně tak všem vzdělavatelům a organizátorům. Pokud byla lidová výchovná práce předmětem trvalého zaměstnání, musela se zakládat na odbornosti. Za tímto účelem se SO modifikoval v nový lidovýchovný orgán, spojující veškerou praktickou a teoretickou osvětovou činnost (Trnka, 1970, s. 209–210). Masarykův lidovýchovný ústav (dále MLÚ) vznikl roku 1926. Přímé osvětové práci se nevěnoval, fungoval jako poradní a koordinační ústředí. Ústav byl ve spojení se všemi spolky a korporacemi, doporučoval školy, zajišťoval pomůcky a řečníky. Vytvářel zázemí pro praktické působení jiných osvětových organizací (Rambousek, Trnka, 1926, s. 29). V kontrastu s předválečnými lety se nepotýkal s finančními potížemi. Organizace disponovala jměním ve výši 5.400.000 korun, z toho 4.000.000 korun činil dar prezidenta republiky. Veškeré aktivity byly financovány z úroků fondu (Rambousek, Trnka, 1926, s. 41–42).

Masarykův lidovýchovný ústav byl samostatný autonomní spolek, jehož práce se řídila stanovami. Vrcholným orgánem byla valná hromada, která ze svého středu volila správní výbor. Ten měl na starosti volbu předsednictva, revizorů účtů, smírčího soudu a celostátního poradního sboru (Rada MLÚ). Rozhodovací a hlasovací právo náleželo členům, kteří spadali do tří skupin. První kategorii tvořili kmenoví členové, neboli lidovýchovné organizace celostátního významu (Rambousek, Trnka, 1926, s. 42–43). Patřily mezi ně DA, Matice Slovenská, Svobodné učení selské, Ústřední škola dělnická, později se připojila ČOS. Do

skupiny přidružených členů spadal Svaz dělnických tělocvičných jednot československých, Svaz národních jednot a matic, Osvetový svaz pre Slovensko a Zemské ústředí osvětových sborů moravskoslezských. Poslední kategorii tvořili čestní členové. Ústav soustředil zejména korporace a spolky, fyzikální členové měli pouze nepřímé hlasovací právo. Správní výbor se skládal z třiatvaceti členů, přičemž jeden z nich zastupoval ministerstvo školství a národní osvěty. Správní výbor spolu s valnou hromadou disponovaly rozhodovacími pravomocemi. Řídící funkce připadala předsednictvu. Její osazenstvo tvořil předseda, dva místopředsedové, tři jednatele, pokladník, účetní a zástupce kmenových členů. Zhruba stočlenná rada se scházela na výročních konferencích a určovala směřování ústavu (Trnka, 1936, s. 153–154).

Odborné činnosti se věnovalo devět samostatných odborů; hudební, kinematografický, literární (knihovní), loutkařský, přednáškový, rozhlasový, divadelní, studijní a umělecko-výtvarný. Literární odbor vydával seznamy knih, recenze, kategorizační lístky, distribuoval publikace⁸, sledoval knižní novinky. Dále pořádal knihovnické kurzy a sjezdy. V neposlední řadě bojoval proti nevhodné literatuře⁹. Přednáškový odbor spravoval pražskou Husovu školu pro vyšší vzdělání a národní výchovu. Vydával programy přednášek a kurzů, rovněž vedl statistiku. Hudební odbor statisticky zachycoval aktivity pražské Husovy školy, i na venkově. Působnost rozhlasového odboru se soustředila v Praze, odkud se vysílalo mluvené slovo a hudba. Umělecko-výtvarný odbor distribuoval publikace, pořádal přednášky a putovní výstavy. Loutkařský odbor zacíloval kromě dětí také na dospělé. Významná pozice kinematografického odboru spočívala v monitorování domácích a zahraničních snímků, zveřejňování recenzí v České osvětě, činnosti ve státní cenzurní radě nebo distribuci výchovných snímků. Studijní odbor zajišťoval lidovýchovné knihy a periodika, sledoval metodiku, pořádal sjezdy, vedl statistiku nebo udržoval kontakty se zahraničím (Rambousek, Trnka, 1926, s. 29–41).

8 V letech 1923–1927 dodal Svaz osvětový, resp. MLÚ veřejným obecním knihovnám přes 157 tisíc knih.

Z toho 87,7 % tvořila beletrie, 10,4 % poučná literatura, 1,5 % poezie a 0,4 % dramata. Více než polovina poučné literatury se věnovala dějepisu a zeměpisu (Rambousek, 1928, s. 45).

9 Někteří odborníci chtěli kromě seznamů dobré literatury vydávat seznamy knih špatných, které by knihovníci museli z veřejných knihoven vyřadit a nesměli by je do fondu nakupovat (Svoboda, 1922, s. 60).

Statistika zachytila činnost Svazu osvětového, posléze MLÚ v letech 1918–1928 následovně. V daném období se uskutečnilo 898 kurzů. Nejméně (18) jich proběhlo v letech 1918–1919, nejvíce (135) v letech 1923–1924. Převažovaly rukodělné práce (231 kurzů), následovaly praktické (138), hudební (87) a jazykové kurzy (73). Pouhých 13 kurzů se týkalo duchovních otázek, nejmenší počet (6) připadal na přírodní vědy. Počet účastníků dosáhl více než 23 300 osob. Celkem proběhlo 60 850 lekcí s dotací 42 306 hodin. Přednášková činnost dosáhla vrcholu v letech 1918–1919 s počtem 71 961 akcí. Od přelomu let 1922–1923 jejich počet kontinuálně klesal. V letech 1927–1928 se uskutečnilo pouhých 26 345 přednášek, což je pokles téměř dvou třetin v porovnání s lety 1918–1919. Nejvíce pozornosti vyvolávaly cestopisné přednášky. V letech 1918–1919 se jich konalo přes 35 tisíc. Následně jejich počet trvale klesal, v letech 1927–1928 jich proběhlo necelých 6 000. Podobný propad zaznamenaly dějepisné přednášky. Poměrně stabilní byl zájem o přednášky umělecké a hudební, přírodní vědy nebo zdravotní tematiku. V souhrnu pozorujeme v letech 1918–1928 zájem o praktické a rukodělné kurzy, u kterých lze předpokládat přímé využití v praxi. U přednášek se více uplatnila teoretická témata, kromě cestopisů také filozofie, hudba nebo divadlo (Rambousek, 1928, s. 80–81).

Na začátku roku 1931 si MLÚ připomínal 25. výročí svého založení. 6. ledna 1906 byly schváleny stanovy spolku (tehdy jako Svaz osvětový), kterému se před první světovou válkou podařilo sjednotit téměř všechny lidovýchovné organizace. Právě tento aspekt, soustředění osvětových proudů bez ohledu na národnostní nebo politickou příslušnost, ocenil ve svém blahopřání TGM (Pastrnek, 1931, s. 5–6). Po rozpadu monarchie se lidovýchovné centrum mohlo spolehnout na politickou podporu, což dokazovala přítomnost delegátů ministerstva školství, vnitra, národní obrany a veřejného zdravotnictví. Čtvrtstoletí lidovýchovné práce si připomněli také zástupci jednotlivých členských organizací svazu. Patřily mezi ně např. DA, Klub čsl. turistů, ČOS, Matice slovenská, Americký klub dam, Česká akademie věd a umění nebo krajská ústředí osvětových sborů. Dále se zúčastnili představitelé německých spolků, osobnosti uměleckého života, nebo novináři (Čtvrtstoletí osvětové práce, 1931, str. 3–4).

Antonín Rambousek, jednatel MLÚ, vyzdvihl několik významných momentů z historie organizace. Především zdůraznil její kontinuitu. Stanovy spolku vyhovovaly téměř dvacet let, bez ohledu na změnu politického režimu. Stejně tak prof. dr. Pastrnek, předseda MLÚ, řídil ústav od zakládajícího roku 1906. Vznik ČSR neznamenal zánik svazu. Z organizačního

centra se stala studijní a pracovní instituce. Dosavadní poznatky se mohly zhodnotit a plně rozvinout. Příkladem jsou kurzy občanské výchovy, které vycházely z předcházejících organizačních zkušeností, nebo práce bývalých pracovníků ústavu na tvorbě lidovýchovných zákonů. Poslanec dr. Uhlíř býval předsedou organizačního odboru, dr. Velemínský, pracovník lidovýchovného oddělení ministerstva školství a národní osvěty, působil jako jednatel SO. Na druhé straně se organizace musela přizpůsobit aktuální společenské situaci a rozvíjet nová, dosud neprobádaná témata. Příkladem jsou film a rozhlas. Nová média měla pobavit, ale také vzdělávat a vychovávat. Osvětové ústředí se dále zaměřilo na statistiku a systematické studium lidové výchovy. Od roku 1919 vznikaly jednotlivé lidovýchovné normy, které ovšem nepřinášely pouze pozitivní efekty. Při jejich naplňování nemělo docházet k mechanickému sjednocování. Hlavním zájmem lidové výchovy mělo být vzájemné obohacování (Rambousek, 1931, str. 6–11).

4.2.6 Využití filmu a rozhlasu pro osvětové účely

Film se začal ve 20. století mohutně rozvíjet a jeho obliba neustále stoupala. Osvětoví pracovníci se dlouho nemohli shodnout, zda ho mají přijmout jako jeden z výchovných prostředků, nebo před ním společnost spíše chránit. Postupně se prosadila myšlenka, že stejně jako u knih existují špatné kusy, proti kterým se dá bojovat pouze filmy dobrými; zejména vhodnými vzdělávacími programy. T. Trnka se vyjádřil v tom smyslu, že „... *kultura nesmí býti dojnou krávou.*“ (Pokorný, 2003, s. 221–222). Dále konstatoval, že by osvětoví pracovníci měli zkoumat technické vymoženosti a podle možností je použít jako nové pracovní pomůcky (Trnka, 1929, s. 14).

Film měl napomoci při výchově občanů, kteří by byli plně oddáni Československé republice. Státní orgány zasahovaly do filmového průmyslu nejrůznějšími způsoby. Na kvalitu projekce dohlížela profesionální cenzurní rada. V roce 1921 vyzvalo ministerstvo školství a národní osvěty okresní osvětové sbory, aby vytvářely pozice kinematografického referenta. Jeho úkolem bylo navštěvovat představení a podávat o nich hlášení. O dva roky později vznikla v lidovýchovné revue Česká osvěta speciální rubrika, informující o filmových novinkách. Dalším opatřením bylo udělování licencí. Kdo chtěl promítat, musel se zavázat, že do programu zařadí poučné filmy. Ministerstvo dokonce uvažovalo, že jejich promítání nařídí. Mezi poučné snímky se počítaly kulturní a kulturně-výchovné filmy vědecké a dokumentární

povahy. Filmová osvěta musela začínat od těch nejmenších. Na školní žactvo pamatoval výnos č. 19 630 z 2. června 1927. Na jeho základě navštěvovaly školní děti veřejné biografy. Vyučující si však často stěžovali, že snímky nekorespondují se školními osnovami a jejich libreta nezpracovali pedagogové (Pokorný, 2003, s. 224–231). Samotné ministerstvo školství a národní osvěty investovalo za první republiky do rozvoje kinematografie zhruba 250.000 Kč ročně. Lidovýchovným filmům se věnovaly i další resorty; ministerstvo zemědělství, národní obrany nebo zdravotnictví. Vznikaly filmy domácí provenience, další se zakupovaly v zahraničí (Matula, 1928, s. 51). Navzdory mnohým opatřením nesplnil film očekávání osvětových pracovníků. Československý divák nadále upřednostňoval zábavu. Poučné filmy vytlačila komerční produkce. Příkladem jsou údaje ze třicátých let 20. století. V roce 1935 vzniklo v ČSR 34 zvukových filmů, z nichž pouze dva lze považovat za kulturně-výchovné. V roce 1936 vzniklo 31 filmů, z toho čtyři osvětové. V roce 1937 nacházíme poměr 39 zábavných a 10 kulturně-výchovných snímků (Matula, Kubíček, Moucha, 1938, s. 128).

Podobný trend následoval Československý rozhlas, který vznikl na jaře roku 1923. Vysílání se ujala společnost Radiojournal. K pražskému studiu se v roce 1924 připojilo Brno, o dva roky později Bratislava. Na programu byly nejprve koncerty, brzy následovaly jazykové kurzy a přednášky, které poskytovaly MLÚ, kuratorium zemědělské, dělnické a kuratorium pro průmysl, obchod a živnosti (Rambousek, 1928, s. 20–21). Z umělecké oblasti je potřeba zmínit přenosy Národního divadla v Praze a Brně, Slovenského národního divadla v Bratislavě nebo Českou filharmonii. V roce 1927 bylo v ČSR v provozu 200 tisíc rozhlasových přijímačů. S jejich počtem stoupala úroveň vysílaných programů. Rozhlas se stal novým lidovýchovným prostředkem. Stejně jako u filmu však postupem času převažovaly zábavné pořady (Matula, 1928, s. 52–53).

4.2.7 Rozvoj státní linie lidovýchovy

Po vydání lidovýchovných zákonů se v ČSR upevnila osvětová organizační síť. V každé politické obci se nacházela místní osvětová komise, knihovní rada, letopisecká komise, obecní veřejná knihovna a pamětní obecní kniha. Na okresní úrovni působil okresní osvětový sbor. Pořádaly se sjezdy a konference, fungovala knihovnická škola (Matula, 1928, s. 29). Bylo zřejmé, že kvalita osvětové práce závisí na profesionálech. Lidovýchovných organizátorů, řečníků a učitelů však byl v ČSR nedostatek. Podle zákona č. 251 z 13. července 1922 se

učitelé museli zapojit do lidovýchovné práce. Prováděcí nařízení z roku 1923 specifikovalo, že se jedná zejména o knihovnické pozice v obcích nad 2 000 obyvatel a další důležité funkce v místních osvětových komisích a okresních osvětových sborech (Česko, 1923).

V letech 1919–1927 bylo ze státní pokladny a obecních rozpočtů použito na lidovýchovnou práci přes 115 milionů korun, z toho ministerstvo školství a národní osvěty investovalo 32,5 milionů korun. Výdaje ministerstva pokrývaly např. náklady na dozorování, kurzy pro knihovníky, vzdělavatele a málo vzdělané, výdaje na rozvoj kinematografie a její provoz, obecní veřejné knihovny, vzdělávací kurzy a vyšší lidové školy nebo na vydávání odborného tisku (Matula, 1928, s. 32–33). Ve třicátých letech se plně projevil dopad hospodářské krize. Osvětová práce se v porovnání s dvacátými lety výrazně omezila. Lidovýchovné organizace musely zefektivňovat svou činnost. V roce 1931 se investovalo do osvěty šest milionů korun, v roce 1934 se částka propadla na 1,6 milionu. V roce 1937 vzrostly výdaje na 2,2 milionů, o rok později na 4,6 milionů korun. Nárůst finančních prostředků z konce třicátých let ovšem přímo souvisel se zaváděním branné výchovy (Matula, Kubíček, Moucha, 1938, s. 25–28).

5 Spolková činnost a oblast lidovýchovy

5.1 Zaměření a cíle spolkové činnosti

5.1.1 Humanitární organizace

Po pádu monarchie dokázala spolková síť sensitivně reflektovat neutěšený stav společnosti. Bylo potřeba zmírnit následky válečných let. Nejprve se obrátila pozornost k válečným invalidům, vdovám a sirotkům. Posléze se objevila témata nezaměstnanosti a chudoby. Spolková základna dohlížela na ústavní péči, zdravotnická zařízení nebo dětské domovy. Mimo to se věnovala zdravotní a sociální prevenci. Zvláštní postavení náleželo spolkům, které disponovaly jistými oficiálními kompetencemi a při řešení sociálních problémů spolupracovaly s orgány veřejné péče. Mezi tyto organizace patřila Zemská péče o mládež¹⁰, Masarykova liga proti tuberkulóze nebo Československý Červený kříž (dále ČsČK) (Tůma, 2001, s. 43).

ČsČK vznikl v únoru 1919. Ze začátku se zapojil do boje proti epidemiím, sháněl oblečení. Od roku 1921 se věnoval lidovýchovné práci, kterou významně rozšířil o oblast zdravotní výchovy. Na západě republiky budoval ČsČK základny první pomoci, na Slovensku a Podkarpatské Rusi se zaměřil na zlepšení stravovacích podmínek obyvatel a ústavní péči. ČsČK rozšiřoval povědomí o zdravotní výchově několika způsoby. V letech 1920–1926 proběhlo 10 592 přednášek, které navštívilo přes 2,2 milionů posluchačů. Dalších 24 tisíc osob se zúčastnilo 800 kurzů domácího ošetřovatelství. Na konci roku 1926 se ČsČK opíral o síť 684 místních spolků s více než 240 tisíci členů (Rambousek, 1928, s. 83–84). Nesporným úspěchem bylo filmové promítání ČsČK. Díky pojízdným biografům šířil zdravotní osvětu i tam, kde by odborná přednáška stěží zapůsobila. V letech 1921–1929 se uskutečnilo 9 188 představení, která navštívily téměř dva miliony diváků. Na projekci ČsČK se podílelo také ministerstvo veřejného zdravotnictví (Pokorný, 2003, s. 232). ČsČK dále propagoval tzv. účelnou výživu, která by s minimem nákladů zajistila dospělým lidem dlouhodobé fyzické zdraví a duševní výkonnost. Kromě nutriční hodnoty stravy se objevovala témata

¹⁰ Česká zemská péče o mládež se věnovala sociální péči o všechny osoby, které se bez vlastního zavinění ocitly v nepříznivé situaci. Sociální péče byla výrazem solidarity společnosti, která chtěla zajistit důstojné životní podmínky všem svým členům (Krejčí, 1924, s. 5).

hygienických podmínek při přípravě pokrmů (200 předpisů pokrmů, 1933, s. 5–7).

5.1.2 Tělovýchovné organizace

Poválečný důraz na fyzickou kondici akceleroval oblibu tělovýchovných organizací. Tradičně silná pozice náležela Sokolu, akcentujícímu demokratizační prvek, pokrokovost a službu národu. Spolek plynňě navázal na předválečnou činnost. Za první republiky vystupovala organizace v souladu s politickou reprezentací, podmínky pro její rozvoj byly ideální. Sokolská myšlenka se šířila i za hranicemi ČSR. V roce 1938 měl Sokol 50 zahraničních jednot s 6 700 členy. Tělovýchovné jednoty působily například v Chorvatsku, Rakousku, Švýcarsku, Polsku nebo Francii. V roce 1920 se obnovila tradice všesokolských sletů, které měly významný politický dosah. Jejich součástí byly tzv. sletové scény. Scéna z roku 1920 s názvem „Stavba sochy Svobody“ připomínala boj za demokracii ve střední Evropě, o osmnáct let později upozornil výjev „Přísaha republiky“ na reálné ohrožení státní suverenity (Žižka, 2005, s. 41–42). V roce 1920 měl Sokol 562 681 členů, dorostu a žactva, cvičenců bylo 323 506. Do roku 1937 se členská základna rozrostla na 818 188 členů, cvičenců bylo přes půl milionu (Žižka, 2005, s. 12).

Kromě tělovýchovy a sportu pokračovali Sokolové v lidovýchovné práci. Vycházely časopisy Sokol, Sokolský věstník, Cvičitel, Cvičitelka, Vzdělavatel a další. Časopisy vydávané ústředím byly povinně odebírány v jednotách. Župy měly zpravidla vlastní věstníky. „*Od roku 1919 byly pořádány pravidelné osvětové školy, které vychovávaly vzdělavatele sokolských jednot. Bylo otevřeno sokolské knihkupectví a v roce 1921 i nakladatelství. V jednotách i župách došlo k dalšímu rozvoji zakládání sokolských knihoven a archivů...*“ (Žižka, 2005, s. 35). V letech 1922–1927 se členové Sokola zúčastnili více než 436 tisíc vzdělávacích akcí. Nejvíce proslovů (32 912) se uskutečnilo v roce 1926, nejvíce přednášek (17 758) v roce 1922, nejvíce besed (3 709) v roce 1922, divadel (8 883) v roce 1925 a výstav (144) v roce 1922 (Rambousek, 1928, s. 58).

VI. valný sjezd ČOS v roce 1920 projednával výchovu sokolské mládeže a žen. Současně postavil všechny vzdělavatele Sokola na stejnou úroveň s cvičiteli, což vedlo ke kompetenčním sporům. Situace se vyřešila až roku 1924. Vzdělavatelé museli zaujmout podpůrné postavení. Jejich úkolem byla výchovná práce a šíření sokolské myšlenky v širších

vrstvách obyvatel. Zmíněný spor mezi cvičiteli a vzdělavateli a příklon k tělesnému cvičení naznačuje zajímavý trend. ČOS již nevystupovala v opozici k vládnoucímu politickému režimu, šlo o udržení privilegovaného postavení. Pokud chtěl Sokol obstát v konkurenci s dalšími tělovýchovnými organizacemi, musel být přitažlivý zejména pro mládež a dorost. Jejich zájem budily výlety do přírody, sportovní hry nebo gymnastika. Sokol se přizpůsobil společenské poptávce a modernizoval svou pohybovou náplň (Žižka, 2005, s. 12, 36).

Za první republiky navázali Sokolové vřelé vztahy s československou armádou. Po převratu v roce 1918 se podíleli na ochraně územní celistvosti státu, bránili státní i soukromý majetek, udržovali sociální pořádek (Žižka, 2005, s. 21). Armádní jednotky vystoupily v rámci VII. všesokolského sletu v roce 1920. Sokolové se projevíli jako skutečné národní vojsko, když od roku 1934 zařadili do programu cvičení branné prvky. X. všesokolský slet z léta 1938 se stal s heslem „Budovat a bránit“ skutečnou manifestací. Od září 1938 nastupovali Sokolové hromadně do československé armády, aby se podíleli na obraně pohraničního pásma. Pro nacisty posloužil slet jako záminka k zatýkání a vraždění sokolských organizátorů. Definitivní rozpuštění Sokola nastalo 8. října 1941 (Žižka, 2005, s. 41–42).

Národně politický boj a fyzická zdatnost byla vlastní také DTJ. V roce 1926 sdružoval Svaz dělnických jednot v 1 032 útvech celkem 100 616 příslušníků, z toho polovina byli cvičenci¹¹. Federace proletářských jednot měla v témže roce 1 000 jednot s 1 000 příslušníků. Čsl. Orel soustředil v 1 150 jednotách přes 120 tisíc příslušníků¹². Mezi další tělovýchovné organizace patřil Svaz dobrovolného hasičstva. Vznikl v roce 1919 a ve více než 9 200 sborech koncentroval přes 261 tisíc aktivních členů. Tělovýchovné organizace pořádaly řadu vzdělávacích akcí: proslovy, přednášky, besedy, akademie, divadelní či koncertní představení, spravovaly knihovny (Rambousek, 1928, s. 58–61).

11 Statistické údaje ze třicátých let 20. století ilustrují rozvoj osvětové práce DTJ. V roce 1930 připadalo na jednu jednotu průměrně 22,4 osvětových podniků, v roce 1931 celkem 22,2 akcí. V roce 1934 klesly průměrné údaje na 21,64 uskutečněných akcí na jednotu (Dělnické tělocvičné jednoty, 1936, s. 80).

12 Od převratu v roce 1918 akcentoval Čsl. Orel kromě kulturně-náboženských zájmů myšlenku oddaného vlastenectví. Organizace měla vychovávat občany, kteří si cení národní jednoty, svornosti a solidarity (Československý Orel, 1933, s. 5).

Velké oblibě se těšila také turistika. Působnost Českého klubu turistů se po roce 1918 rozšířila na Slovensko. „*ČSR se stala již tehdy nejlépe turisticky značkovanou zemí Evropy a také jí zůstala...*“ (Kárník, 2008, s. 200). Vznikaly nové ubytovny, noclehárny a horské chaty. Klub českých turistů se dále zaměřil na památkovou péči. Za zmínku stojí oprava několika českých hradů a zřícenin. Podobné aktivity rozvíjeli skauti, s nimiž je spojeno jméno A. B. Svojsíka. Skautské hnutí si bohužel neudrželo jednotnou tvář. Zvláštní oddíly zakládali komunisté, katolíci nebo socialisté. Dále vznikl Junák-skaut, který se zaměřil na péči o přírodu a ideál čestného kamarádství. Po roce 1919 se od skautů oddělilo trampské hnutí, odkazující na tradici amerického Divokého západu. Pro trampy je charakteristické sejetí s přírodou a trampské písně (Kárník, 2008, s. 200).

Na základě přímého ohrožení státní suverenity z konce třicátých let 20. století zařadily tělovýchovné, turistické a junácké organizace do svého programu prvky branné výchovy, nejrůznější soutěže a závody. Zapojil se i katolický Orel, který patřil mezi pacifistická uskupení (Kárník, 2008, s. 334). V letních měsících roku 1938 se v Praze uskutečnil X. všesokolský slet, který „... se stal snad nejmasovější a nejvýraznější manifestací rozhodnutí lidu hájit vlast před hrozící agresí ze strany nacistického Německa.“ (Kárník, 2008, s. 198). S hájením státních hranic měly zkušenosti i obranné jednoty, jejichž sjednocovací proces vyvrcholil na počátku dvacátých let 20. století. Za Rakouska-Uherska usilovaly v jazykově smíšených oblastech o rozvoj českého národa a českých škol, bránily rovněž kulturní a hospodářské zájmy. Po válce se zapojily do organizování kurzů občanské výchovy a budování obecních knihoven. V roce 1922 vznikl Svaz národních jednot a matic. Svaz měl 10 kmenových členů, každá jednotka měla místní odbory. Věnovaly se správě knihoven a čítáren, pořádaly přednášky, hudební, pěvecká a divadelní představení (Rambousek, 1928, s. 61–63).

5.1.3 Ženské a mládežnické organizace

Období první republiky představuje vrchol ženského emancipačního hnutí. Od třicátých let 19. století vznikaly dílčí zájmové spolky a sdružení, jejichž cílem bylo kulturní, politické a společenské zrovnoprávnění žen. Od roku 1906 se ženské hnutí aktivně zapojilo do činnosti SO. V roce 1914 patřily mezi jeho členy Ústřední spolek českých žen, Ženský klub český nebo Ženský výrobní spolek český. Za války se ženy realizovaly v péči o raněné, chudé a opuštěné. Roku 1923 se všechny proudy ženského hnutí sdružily do zastřešujícího orgánu,

Ženské národní rady. Její činnost zahrnovala hospodářská, kulturní, politická a sociální témata. Ve třicátých letech 20. století čítalo ústředí na padesát organizací. Vrcholnou představitelkou hnutí byla Františka Plamínková (Trnka, 1936, s. 60, 119). Za první republiky se společenské postavení žen začalo měnit. Staly se aktivními voličkami, dále se zapojovaly do spolkové činnosti, např. v Sokole. Na východě republiky však přetrvávaly konzervativní postoje. Zde ženy zůstávaly především matkami a manželkami (Kárník, 2008, s. 117). Františka Plamínková požadovala rovnocenné postavení žen ve vztahu k mužům, mateřství a práci. V demokratickém Československu měl být vstup do manželství vázán na svobodné rozhodnutí ženy, která ve svazku s ním nehledá pouze ekonomické zajištění (Plamínková, 1934, s. 18).

První republika akcentovala také oblast trávení volného času a péči o mládež. Řada mládežnických organizací, včetně YMCA a YWCY odkazovala k zahraničním vzorům. Československá YMCA se definovala jako demokratické uskupení, nepodléhající společenským, hospodářským, politickým ani národnostním tlakům. Hlavní cílovou skupinou byli chlapci starší dvanácti let. YMCA usilovala o funkční spolupráci s představiteli všech klíčových oblastí, které ovlivňovaly vývoj mládeže. Jednalo se o prostředí domova, školy, církve, průmyslu a obecní správy (YMCA v Československu, 1924, s. 6–7).

5.1.4 Politicky profilované organizace

Další skupinou byly politicky profilované vzdělávací organizace. Na předválečnou činnost navazovala především Dělnická akademie a Ústřední škola dělnická. DA se začala v Československu opětovně rozvíjet. Obnovila vydávání měsíčníku Dělnická osvěta, v němž informovala o přednáškách nebo vhodné zábavě pro dělnickou třídu. V roce 1927 spravovala DA 46 poboček. Organizační struktura postupovala od místní úrovně, přes okresy až na úroveň žup. Za první republiky pokračovala DA v tradici lidového školství. Provozovala župní socialistickou školu v Brně, Plzni a Ostravě, vyšší dělnickou lidovou školu na Kladně, zemědělskou školu a školu závodních výborů v Plzni a Praze. Vrcholem byla dvouletá vyšší škola socialistická v Praze, která od roku 1926 vzdělávala stranické funkcionáře, novináře a další dělnické pracovníky. Vyšší školu socialistickou měla také Ústřední škola dělnická v Praze. Nabízela všeobecné a specializační kurzy, věnovala se knihovnictví, divadlu, hudbě nebo pořádání přednášek a výstav. Její spolkovou základnu tvořilo 310 členů (Rambousek,

1928, s. 70–72). Na počátku třicátých let začala DA vydávat týdeník *Nová svoboda*, ve kterém hájila protifašistické postoje. Významnou událostí byl všedělnický kulturní sjezd z roku 1936, který formuloval požadavky sjednocení a zlidovění školské soustavy, budování kulturních domů či znárodnění divadel (*Socialistická osvěta v Československu*, 1948, s. 14).

Postavení těchto tradičních politicky profilovaných spolků oslabovaly nové lidovýchovné organizace, které se utvářely napříč politickým spektrem. Roku 1920 vzniklo Svobodné učení selské, o dva roky později Proletkult komunistické strany, lidová strana zbudovala Lidovou akademii, národně demokratická strana založila Osvětový klub (Rambousek, Trnka, 1926, s. 13). Svaz národního osvobození nespolupracoval s konkrétní politickou stranou, přesto jej nelze označit za apolitickou organizaci. Vznikl v roce 1923 a ve spojení s legionáři usiloval o politickou výchovu a kulturní zapojení obyvatelstva. Vystupoval proti předsudkům, které si lidé utvořili v dobách monarchie. Národní společnost se měla proměnit, což signalizuje mimo jiné týdeník svazu vycházející pod titulem *Přerod* (Rambousek, 1928, s. 82).

5.2 Organizační struktura spolkové činnosti

Vznik ČSR neznamenal pro spolkovou základnu výraznou změnu. Mnohé organizace, spojené s konkrétní sociální skupinou nebo politickou stranou, plyně navázaly na předválečnou činnost. Nadále se věnovaly sebevzdělávání. Jednalo se například o DTJ, Sokol, Orel, turistické, hudební, pěvecké a divadelní soubory. Dále fungovala Dělnická akademie, Ústřední škola dělnická nebo Slovenská matice. Prakticky všechny zmíněné spolky získávaly další členy a rozšiřovaly svou nabídku. Na druhé straně se potýkaly s větší konkurencí. S propracovanější organizační strukturou vrcholil sjednocovací proces. Jednotlivé spolky, které dříve působily v rámci regionu, navázaly kontakty s dalšími středisky v republice. Vznikala ústředí, která koordinovala práci zemských, župních, okresních či místních poboček. Vrcholil sjednocovací proces, který leckde probíhal již od 19. století. Část spolků mohla svůj program plně rozvinout až v demokratickém státě. Příkladem je ženské emancipační hnutí. Dříve marginalizované skupiny obyvatel byly se vznikem ústavy rehabilitovány.

Spolková osvětová práce sehrávala klíčovou roli zejména na úrovni malých měst a obcí, kde představovala jádro společenského života. Také národnostní princip byl nadále určující. Kromě německých a českých organizací vznikaly rusínské, židovské nebo polské spolky

(Tůma, 2001, s. 48). České prostředí se propojilo se Slovenskem, kde došlo k znovuoobnovení Matice Slovenské a s Podkarpatskou Rusí, kde se zaktivovaly spolky Duchnovič a Prosvita. Také univerzitní extenze navázaly na předválečnou tradici. Jejich činnost se rozšířila na Masarykovu univerzitu v Brně a Komenského univerzitu v Bratislavě (Trnka, 1936, s. 146).

Vznik ČSR ovlivnil postavení Svazu osvětového. Spolkové ústředí se neobešlo bez aktivního zapojení veřejnosti a podpory samosprávy. Právě v tomto bodě spočívalo komplikované postavení osvětového centra, které vzniklo v dobách rakousko-uherské monarchie. Po vydání lidovýchovných zákonů poskytlo státnímu systému organizační strukturu, osvětové pracovníky a veškeré zkušenosti (Trnka, 1936, s. 148). Nadstranický SO nemohl obstát ve státní konkurenci. Muselo dojít k reformulaci jeho poslání. V opačném případě by se stal podpůrným nástrojem ministerstva školství a národní osvěty, které začalo udávat směr lidovýchovné práce. 7. března roku 1925 se při příležitosti prezidentových sedmdesátých narozenin transformoval Svaz osvětový v MLÚ; podpůrný koordinační orgán, s důrazem na teoretické bádání. Ústup z praktické činnosti umožnil zapojení dříve konkurenčních uskupení, jakými byla například Dělnická akademie (Pokorný, 2003, s. 140).

6 Analýza spolkových lidovýchovných aktivit

6.1 *Reflexe vzájemného ovlivňování státem garantovaného systému a spolkové činnosti v oblasti lidovýchovy*

Československá lidovýchova nebyla protikladem předválečné osvětové práce. Stejně tak proti sobě nelze klást státem organizovaný lidovýchovný systém a spolkovou činnost za první republiky. Spíše hovoříme o vzájemném prolínání, ovlivňování, doplňování a změně důrazu. Československá státní lidovýchova stavěla na předválečných zkušenostech spolkové základny. Kupříkladu systém vyšších lidových škol vycházel z tradice lidové školy Svazu osvětového, univerzitních extenzí nebo přednáškové činnosti DA a Ústřední školy dělnické (Trnka, 1936, s. 113–114). Československý stát zaujal k osvětové infrastruktuře, která se spontánně utvářela od druhé poloviny 19. století, rozporuplné postavení. Plně využíval její potenciál. Pořadatelství kurzů pro nezaměstnané a negramotné se ujaly vzdělávací sbory Svazu osvětového. Intervenovaly tak v oblastech, na kterých měl stát evidentní zájem. Na druhé straně se těšily relativní samostatnosti, úřední aparát na jejich práci pouze dohlížel (Pokorný, 2003, s. 140).

Na komplikované vztahy spolkové a státní linie poukázal v červenci roku 1922 první poválečný sjezd Svazu osvětového. Jeho účastníci se shodli, že skutečné výsledky zajistí pouze funkční spolupráce. Dobrovolné spolky neměly stát v opozici k infrastruktuře ministerstva školství a národní osvěty (Rambousek, 1922, s. 4). Problémy se objevovaly mimo jiné při budování sítě místních a okresních vzdělávacích sborů, které vznikaly dvěma způsoby. V prvním případě se modifikovaly původní vzdělávací spolky SO. Druhou eventualitou byly sbory, zakládané podle instrukcí ministerstva školství z 22. dubna 1919. Jedna linie představovala dobrovolné spolky, druhá státní, nařízenou činnost. Cíl byl stejný. Lišil se však základ, což ovlivňovalo výsledky. Po vydání lidovýchovných zákonů absorbovala státní organizace původní strukturu SO. Začal se vytrácet obecně vzdělávací důraz, který byl pro spolky charakteristický. Osvětová práce se brzy zúžila na politické vzdělávání (Dvořák, 1922, s. 14–15). Osvětové sbory se měly distancovat od politických a náboženských tlaků. Muselo se postupovat citlivě vůči menšinám, jakýkoliv radikalismus byl nepřijatelný. Už v roce 1920 však SO apeloval na politické strany, aby potlačily mocenské

ambice a do osvětových sborů posílaly jen odborníky (Mostecký, 1922, s. 18–19).

Podle hodnocení sjezdu nepřinášela zákonná opatření očekávané výsledky. Chyběly vhodné prostory, vybavení a kvalifikované síly. Lidé začali propadat pasivitě, odpovědnost přenášeli na státní orgány. Sjezd konstatoval, že spolky jsou mnohem flexibilnější, protože vycházely vstříc lokálním specifikům. Stát měl ponechat větší prostor pro individuální a spolkovou aktivitu. „*Forma spolková měla by býti základem, forma úřední pak toliko podpůrnou.*“ (Dvořák, 1922, s. 16–17). Úloha státu spočívala zejména ve finanční podpoře, která však byla nedostatečná. Opakovaně byly srovnávány subvence na lidovýchovu ve výši čtyř milionů korun se státní podporou církvím, která dosáhla 90 milionů korun. Účastníci sjezdu namítali, že ministerstvo a jeho lidovýchovné oddělení mají možná dobré úmysly, církve však dostávají znatelně víc a jejich činnost přitom může jít proti státním zájmům. Osvětové komise a okresní osvětové sbory podle nich neměly patřičné pravomoci, aby na okresech a obcích vymáhaly finanční pomoc. Obce a okresy navíc nemusely spolupracovat, což se odráželo v návštěvnosti lidovýchovných akcí. Okresní osvětové sbory proto měly získat přímý přístup k financím a ministerstvu vykazovat výsledky své práce (Měřínský, 1922, s. 21–23).

Svaz osvětový bránil dobrovolný princip spolkové činnosti. Státní orgány neměly do stávajícího systému významněji zasahovat. Jejich úkolem bylo zajistit dostatek finančních prostředků. Na sjezdu však zazněly i protikladné názory. T. Trnka, tajemník SO upozornil, že stát má právo vynutit na občanech aktivní účast na lidovýchovných akcích. Úřední nařízení nevnímal jako projev libovůle. Politici měli jako volení zástupci povinnost dohlížet na kulturní péči o národní společnost. Současně připustil, že stát nesmí získat monopolní postavení. V opačném případě by začaly vznikat byrokratické struktury (Trnka, 1922a, s. 35).

6.2 Komparace státem garantovaného systému a spolkové činnosti v oblasti lidovýchovy

Tomáš Trnka vystihl vztah mezi státem organizovanou a spolkovou lidovou výchovou takto: *"Dostáváme tak dvě koleje lidové výchovy: směr vyrůstající zdola, experimentálně burcující lidskou zvědavost a lidské schopnosti, kotvící a rozprostírající se v celém kulturním proudění, ve všem tvoření hospodářském, sociálním, politickém, uměleckém, vědeckém i náboženském; druhá kolej, kolej lidové výchovy normované se blíží pravidelnému systému školskému a z popředí tvůrčích výbojů ustupuje do zadnějších linií schematictějších a konzervativnějších."* (Trnka, 1970, s. 208–209).

Spolková činnost byla výhradní doménou dobrovolníků. Hovoříme o jedincích, kteří byli ochotni poskytnout své znalosti, dovednosti a schopnosti v zájmu druhých. To vše bez nároku na honorář ve svém volném čase. Hlavní odměnou byl pocit zadostiučinění, že někdo další měl z jejich konání prospěch. Spolky nabízely alternativu. Pomáhaly zacelit mezery ve vzdělání nebo prohloubit pracovní dovednosti. Spolkové aktivity však naplňovaly řadu dalších, mnohdy nevědomých cílů. Bojovaly proti sociální exkluzi, resp. podporovaly sociální inkluzi. Příkladem je ženské hnutí, které usilovalo o rehabilitaci žen ve společnosti. Řada osvětových spolků zdůrazňovala potřeby celku, tj. národa nebo celého lidstva. Pečovaly o jednotlivce, vždy však s vědomím sociálního kontextu.

Lidovýchovné spolky rehabilitovaly úlohu vzdělání a vzdělávání. V jejich pojetí měl každý jedinec právo zdokonalovat se po celý život. Mezi základní charakteristiky spolkové činnosti patřilo nadšení, dobrovolné zapojení, spontánnost, zvědavost a zájem o sebezdokonalení. Spolky se věnovaly řadě aktivit; od jazykových kurzů přes tělovýchovu až k umění. Někteří účastníci chtěli získat nové znalosti a dovednosti. Mnozí z nich se ale zapojili zkrátka proto, že jim to přinášelo radost. Po vzniku republiky spolky pružně zareagovaly na aktuální společenskou poptávku. Začaly se věnovat novým tématům, např. zdravotní osvětě. Ve dvacátých letech rozpoznaly vzdělávací potenciál nastupujících médií, zejména filmu a rozhlasu. Tradiční spolkovou základnu rozšířily osvědčené zahraniční vzory; skautské a tramské hnutí, YMCA nebo YWCA.

Všechna výše zmíněná pozitiva spolkové práce měla samozřejmě svou odvrácenou tvář. Patřila mezi ně kolísavá úroveň nabízených kurzů a programů, nesoustavnost, nedostatek finančních prostředků a materiálu, špatná koordinace a informovanost, nezáměr cílové skupiny a oficiálních orgánů, neuspokojivá kvalifikace pracovníků dobrovolníků. Některé aktivity byly nárazové, jiné dlouhodobé. Osvětová práce se zejména v regionech potýkala s nepostačujícím finančním a personálním zázemím. Spolky se mnohdy musely spolehnout na vlastní zdroje, což se např. v době hospodářské krize nepříznivě odrazilo na rozsahu a kvalitě uskutečněných aktivit.

Na druhém pólu nacházíme státem garantovaný lidovýchovní systém, který měl kompenzovat negativa spolkové činnosti. Stát zaváděl systém a organizaci. Stanovil cíl, identifikoval zdroje a prostředky, se kterými lze dosáhnout změny. Došlo k jednoznačnému rozdělení kompetencí. Zákonná opatření definovala zaručené standardy. Konkrétní úřady a kvalifikované osoby byly odpovědné za jejich naplňování. Kromě praktické činnosti se rozvíjelo teoretické bádání, které k profesionální práci bezpochyby patří. Dobrovolnictví se změnilo v placené zaměstnání. Jakmile je vykonávána pozice honorována, očekáváme kvalitní výsledky, které je možné kdykoliv kontrolovat. Legislativní nařízení usilovala o soustavnou, profesionální práci, která by se rozvíjela na celém území ČSR. Měla zasáhnout do těch nejzaostalejších oblastí, oslovit vzdělané i negramotné. Společenské rozdíly se měly stírat, všichni lidé měli získat stejné příležitosti. Občané měli porozumět své společenské úloze a usilovat o zájmy celku. Materiální hodnoty a mravní krize měly ustoupit duševnímu rozvoji. Jednotu státního zřízení by pak nemohl ohrozit žádný rozvratný živel.

Státní lidovýchova sledovala převážně utilitární cíle. Deklarativně zahrnovala uměleckou složku, jednalo se však spíše o doplněk. Právě v tomto momentě sledujeme ostrý předěl mezi státní a spolkovou linií. Spolky pokrývaly prakticky všechny oblasti lidské činnosti. Státní lidovýchova se soustředila na národ a stát. Samotní osvětoví pracovníci si byli vědomi odvrácené stránky lidovýchovních zákonů. Jakékoliv opatření, byť s těmi nejšlechetnějšími úmysly, se může proměnit v bezobsažnou rutinu. Bezprostředně po válce vstoupily v platnost zákony o veřejném knihovnictví a kurzech občanské výchovy. Postupem času se však prosadila tendence vytvořit standardy ve všech oblastech, které mohly napomoci při indoktrinaci společnosti. Dobrovolná práce se leckde změnila v povinnost a fanatismus. Začala ztrácet svou hodnotu. Dalším sporným bodem bylo finanční zajištění lidovýchovy.

Některé instrukce neměly jednoznačný výklad. Následně vznikaly dohady, zda se mají výdaje hradit ze státní pokladny nebo z rozpočtů samosprávy. Při porovnání očekávaných výsledků s výší státních dotací docházíme k závěru hlubokého podfinancování osvětové práce. Nesporným negativem je také upřednostňování množstevního nárůstu osvětových podniků před jejich kvalitou a prokazatelnými přínosy. Státní lidovýchova se začala přibližovat školskému systému, kde pro individuální potřeby dospělých jedinců nezbyl prostor.

7 Závěr

Československá republika stavěla na jiných principech, než tomu bylo před první světovou válkou. Národní společnost dosáhla vytčeného cíle; suverenního státu. Politická reprezentace se však musela od počátku potýkat s řadou složitých problémů. Zemi sužovala bída, zavládla poválečná mravní krize, utvářely se nové legislativní normy, panovala složitá národnostní situace. Posléze dolehly důsledky hospodářské krize, ke konci třicátých let se republika připravovala na útok vnějšího agresora. Na všechna výše zmíněná témata musela meziválečná osvěta reagovat.

Lidovýchovu po roce 1918 nelze pojímat jako nově utvořený systém. V mnohém se navazovalo na osvědčenou praxi 19. století. Nadále se rozvíjely lidové školy, knihovnictví, ochotnické divadlo nebo tělovýchovné hnutí. Řada spolků plyně pokračovala ve svých aktivitách. Brzy se však začala objevovat nová, aktuální témata, spolky rozvíjely zahraniční spolupráci, oslovovaly další cílové skupiny. Současně byly vystaveny silnější konkurenci. Dosavadní lidovýchovné centrum, Svaz osvětový, si i po převratu udržel významné postavení. Teprve ve druhé polovině 20. let došlo ke změně jeho stanov a symbolickému přejmenování. Meziválečná lidovýchova působila v jiném společenském prostředí, rozhodujícím způsobem však navazovala na předcházející období.

Od roku 1918 vznikalo lidovýchovné zákonodárství. První normy se věnovaly veřejným knihovnám, osvětovým sborům, pamětním knihám obecním nebo lidovým školám. Osvětová práce se začala odvíjet ve dvou liniích. První z nich navazovala na spolkovou tradici z dob existence rakousko-uherské monarchie, státní linie vycházela ze zákonných opatření. Oba systémy bývají popisovány samostatně jako autonomní modely. Striktní oddělování státní a spolkové lidovýchovy ovšem neodpovídá realitě první republiky¹³. Obě linie mohly bez problémů vykonávat činnost paralelně, jako tomu bylo např. u lidových škol, popřípadě se prolínaly a doplňovaly. Vzájemná spolupráce nebyla výjimkou, usilovali o ni zástupci obou stran.

13 Podobné problémy se vyskytly při členění bakalářské práce do jednotlivých kapitol. Např. Svaz osvětový (resp. MLÚ) vznikl na spolkovém základě, posléze do jeho správy rozhodujícím způsobem zasáhl státní aparát. Rozdělení na státní a spolkovou lidovýchovu lze považovat za nutné zjednodušení tématu.

Mnozí lidovýchovní profesionálové, kteří před rokem 1918 působili ve Svazu osvětovém, zaujali po převratu vrcholné pozice na ministerstvu školství a národní osvěty, kde mohli zúročit své zkušenosti. K prolínání státní a spolkové lidovýchovy docházelo i na úrovni obecních knihoven a osvětových sborů. Většina spolků poskytla veřejným knihovnám své knižní fondy. Svaz osvětový nadále vydával příručky nebo seznamy vhodné četby. V neposlední řadě zajišťoval dodávku knižních subvencí od ministerstva školství a národní osvěty. Zástupci lokálních vzdělávacích spolků a jednot tvořili spolu s představiteli politických stran a osvětovými profesionály osazenstvo osvětových sborů. Obsahovou stránku osvěty určily státní orgány, organizace však zůstávala do značné míry v rukou spolků.

Lidovýchovné zákonodárství mělo poskytnout zázemí pro stabilní, efektivně fungující systém, který by stmeloval všechny společenské vrstvy a skupiny. Kulturní práce měla odkazovat k trvalým hodnotám. Pro československou politickou reprezentaci hrály ústřední roli pojmy vlastenectví, národní společnost a demokracie. V celém Československu se rozvíjela osvětová síť, byly definovány standardy. Obyvatelstvo se mělo do lidovýchovné práce aktivně zapojit, zejména skrze místní osvětové komise. Princip předválečného dobrovolného působení spolků nebyl znehodnocen, přesto jej politici nepovažovali za dostačující. Chtěli vytvořit trvalou osvětovou strukturu, která by kontinuálně mohutněla. Profesionálové si měli předávat zkušenosti, sdílet příklady dobré praxe. Státní subvence měly poskytnout stabilní zázemí, včetně pomůcek a příruček.

Odkazy na materiální zabezpečení lidovýchovy však způsobovaly kontroverze. Státní orgány požadovaly prokazatelné výsledky s minimem nákladů. Obvykle si ponechaly pouze právo dozoru. Námitky na podfinancování osvěty se objevovaly zejména v souvislosti s podporou náboženských organizací. Oficiální orgány deklarovaly právo přinutit obyvatelstvo k veřejné osvětové práci. Jejich konání bylo motivováno obavou z lidské lhostejnosti a následného úpadku lidovýchovné práce. Jakékoliv zavádění jednotného přístupu s sebou ovšem přinášelo nebezpečí univerzálních řešení, která nevycházela vstříc specifickým potřebám.

Státní lidovýchovné zákonodárství sehrálo v meziválečném období nepochybně významnou úlohu. Na jeho základě se osvěta začala mohutně šířit z měst na venkov. Boj proti analfabetismu a nebyvalý rozvoj československého knihovnictví dokládají, že zákonné normy přinášely pozitivní výsledky. Za hlavní slabinu státní linie lze považovat nedostatečné

napojení na spolkovou základnu, podfinancování systému, nerealistická očekávání a upřednostňování kvantitativních výsledků před kvalitou a hmatatelnými přínosy.

Spolková činnost neměla čistě utilitární cíle. Stěžejními hodnotami byl společně strávený čas, radost a rozptýlení. Spolková základna se však neomezovala na okruh volnočasových aktivit. Významnými tématy meziválečné ČSR byla také nezaměstnanost, zdravotnictví nebo sociální problémy. Spolky se zapojily do péče o válečné veterány, pomáhaly nezaměstnaným, nemocným a sociálně vyloučeným. Po záboru pohraničí fašistickým Německem se staraly o uprchlíky. Stát spoléhal na činnost osvětových sborů a komisí. Tvorba lidovýchovné sítě však neprobíhala všude stejným tempem a mnohé otázky vyžadovaly okamžité řešení. Pružná organizační struktura spolků se v porovnání s byrokratickým státním aparátem osvědčila při řešení aktuálních společenských problémů jako mnohem efektivnější. Spolková činnost se v mnohém ztotožňovala se státní linií, vždy však nabízela něco navíc. Občané si mohli svobodně zvolit, kdy, kde a jak se budou angažovat. Neutuchající obliba Sokola v české společnosti je jasným důkazem, že se lidovýchovná práce může dlouhodobě rozvíjet na základě spontánního a dobrovolného zapojení.

Meziválečná lidová výchova se rozvíjela ve specifických společenských podmínkách, přesto je dané téma aktuální i pro současného čtenáře. Možná zapomínáme, že mnohé spolky vznikly v dobách rakousko-uherské monarchie, překonaly dvě světové války, období komunismu a své místo si nachází ve 21. století. Politická reprezentace chtěla lidovýchově zajistit stabilní postavení v demokratickém Československu. Obávala se lhostejnosti a nečinnosti. S podobnými problémy se setkáváme i dnes, přesto nepovažují povinnou účast za vhodné řešení. Hlavním důvodem je zkušenost české společnosti s komunistickým režimem, kdy se ze zájmu celku a dobrovolné práce stala povinnost a klišé. Princip dobrovolnosti nemusí znamenat konec kulturní práce. Navzdory postupujícímu individualismu a materialismu stále existují lidé, kteří investují svůj čas a finanční prostředky ve prospěch druhých. Ve spolkové činnosti 19. století a první poloviny 20. století můžeme hledat inspiraci. Názorně ilustruje, že zapojení do kulturního života obce, města nebo kraje nemusí být pouhou formalitou.

8 Soupis bibliografických citací

200 předpisů pokrmů pro kursy správné výživy pořádané Čs. Červeným křížem. 4. vyd. Praha: Československý Červený kříž, 1933.

BALAŠ, Robert. Výstava československé lidové výchovy v roce 1923. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

BLÁHA, Arnošt Inocenc. *Problémy lidové výchovy: její pojem, úkoly a předpoklady*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový), 1927.

BUZEK, Kamil et al. *Příručka školské a osvětové správy*. Praha: Státní nakladatelství, 1934.

CALÁBEK, Leopold. *Administrativní příručka pro lidovýchovné pracovníky a knihovníky*. 2. doplněné a přepracované vydání. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1928.

ČESKO. 1919a. Zákon ze dne 7. února 1919 o organizaci lidových kursů občanské výchovy. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého* [online]. Praha, roč. 1919, č. 67, částka XV. [cit. 2014-06-09]. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/015-1919.pdf>.

ČESKO. 1919b. Zákon ze dne 22. července 1919 o veřejných knihovnách obecních. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého* [online]. Praha, roč. 1919, č. 430, částka LXXXVIII. [cit. 2014-06-09]. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/088-1919.pdf>.

ČESKO. 1920. Zákon ze dne 30. ledna 1920 o pamětních knihách obecních. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého* [online]. Praha, roč. 1923, č. 80, částka XVI. [cit. 2014-06-09]. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1920/016-1920.pdf>.

ČESKO. 1923. Vládní nařízení ze dne 8. března 1923. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého* [online]. Praha, roč. 1923, č. 52, částka 24. [cit. 2014-06-09]. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1923/024-1923.pdf>.

Československo a střední Evropa v meziválečném období = Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996.

Československý Orel: [program: dějiny: statistika]. [Praha]: [b.n.], 1933.

Čtvrtstoletí osvětové práce 1906–1931. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1931.

Dělnické tělocvičné jednoty v době světové krise hospodářské: zprávy k XI. valnému sjezdu Svazu D.T.J.Č. za období 1932–1935. Praha: Svaz Dělnických tělocvičných jednot československých, 1936.

DORČÁK, Pavel. *Vývoj české osvěty a vzdělávání dospělých v rámci Československa v letech 1918–1938*. Praha, 2008, 94 s. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Jiří Vymazal.

DUSIL, Václav a Josef KLIMENT. *Spolky, shromáždění a politické strany podle práva československého: zákon spolkový a shromažďovací, předpisy o některých zvláštních spolcích, předpisy upravující činnost spolků (divadla, biografy a j.), ustanovení dávková, zákon na ochranu republiky a j.: spolkové a shromažďovací právo na Slovensku a v Podkarp. Rusi: politické strany ve všech oborech právních: revidované autentické texty, judikatura nejvyšších soudů, literatura, soustavný výklad a vzorce spolkových stanov*. Praha: Nákladem Právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1936.

DVOŘÁK, Arnošt. *Osvětové sbory: Výhody formy spolkové*. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.

KAREL, Jos. Ideový obsah volné školy lidové. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovévýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867–1939)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-146-8.

KOUTNÍK, Bohuslav. Reforma státní školy knihovnické. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovévýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

KREJČÍ, Dobroslav. *Co je to sociální péče o mládež a jaký má význam*. Brno: Česká zemská péče o mládež na Moravě, 1924.

KUBISTA, Jaroslav. Problém lidové výchovy, zvláště v menšinách. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovévýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

Lidová výchova v demokracii: sborník prací o lidové výchově, vyšších lidových školách, školském a poučném filmu, lidovévýchovném rozhlasu, knihovnické propagaci a správě. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1928.

MATULA, Antonín. *Lidová výchova v Československé republice*. Praha: Státní nakladatelství, 1928.

MATULA, Antonín, Jindřich KUBÍČEK a Antonín MOUCHA. *Idea československého státu a lidová kultura: přehled veřejné péče osvětové, vydaný k druhému celostátnímu sjezdu lidovévýchovných pracovníků v Československé republice [uspořádanému ministerstvem školství a národní osvěty v Praze ve dnech 26.-28. května 1938]*. Praha: Státní nakladatelství, 1938.

MĚŘÍNSKÝ, K. Činnost osvětových sborů po stránce finanční. Povinnosti státu, žup, okresů a obcí. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

MOSTECKÝ, Václav. Osvětové sbory: Odpolitizování osvětové činnosti (v osvětových sborech). In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

Ottův slovník naučný. 18. díl. Navary - Oživnutí. Praha: J. Otto, 1902.

PALÁN, Zdeněk. *Lidské zdroje: výkladový slovník: výchova, vzdělávání, péče, řízení*. 1. vyd. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0950-7.

PASTRNEK, František. Úvodní projev. In: *Čtvrtstoletí osvětové práce 1906–1931*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1931.

PLAMÍNKOVÁ, Františka. *O právu vdaných žen na výdělečnou práci: podle přednášek autorčiných*. Praha: Ženská národní rada, 1934.

POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0508-2.

RAMBOUSEK, Antonín. *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

RAMBOUSEK, Antonín. *Lidová výchova československá po roce 1914*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový), 1928.

RAMBOUSEK, Antonín. Projev na téma 25 let práce. In: *Čtvrtstoletí osvětové práce 1906–1931*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1931.

RAMBOUSEK, Antonín a Tomáš TRNKA. *Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový): jeho vznik a vývoj (1906–1926)*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1926.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-3006-6.

Socialistická osvěta v Československu: zprávy o činnosti Dělnické akademie (1896-1948), Socialistické akademie (1936-1948). Praha: Přípravný výbor Socialistické akademie, 1948.

SVOBODA, Ot. Jak šířiti četbu dobrou a brániti četbě špatné. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

ŠKODA, Kamil. *Stručné dějiny české osvěty: [Určeno] pro stud. potřeb osvětových pracovníků*. Praha: Osv. Ústav, 1961.

ŠKODA, Kamil. *Příspěvky k dějinám pedagogiky dospělých*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-7066-314-6.

ŠKODA, Kamil a Pavol PAŠKA. *Dějiny osvěty v Československu 1918–1975*. 1. vyd. Bratislava: Obzor, 1977.

ŠTARHA, Julius. Organizace osvětové činnosti na venkově. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922.

TRNKA, Tomáš. Diskusní příspěvek. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922a.

TRNKA, Tomáš. O výběru knih. In: RAMBOUSEK, Antonín: *Snahy a směry naší lidové výchovy: podrobná zpráva o jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1.-3. července 1922*. Praha: Osvětový svaz, 1922b.

TRNKA, Tomáš. *Lidová výchova a národní kultura: [Předneseno na valné hromadě Svazu osvětového v Praze 18. prosince 1924]*. Praha: Státní nakladatelství, 1925.

TRNKA, Tomáš. Krise v lidové výchově? In: TRNKA, Tomáš, Karel VELEMÍNSKÝ a Ladislav HORÁK. *Jak zvýšiti úspěch přednášek*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1929.

TRNKA, Tomáš. *Vývoj naší lidové výchovy*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový), 1936.

TRNKA, Tomáš. *Lidová výchova: její teorie, složky, metody a organizace*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1970.

TŮMA, Oldřich. Dějiny neziskového sektoru v českých zemích. In: FRÍČ, Pavol a kol. *Neziskový sektor v ČR: výsledky mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University*. Praha: Eurolex Bohemia, 2001. ISBN 80-86432-04-1.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982.

VÍTKOVÁ, Kristýna. *Charakter vzdělávání dospělých v Československu v letech 1918-1938. K legislativním, institucionálním a pedagogickým otázkám lidové výchovy*. Brno, 2008, 92 s. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce Jiří Zounek.

YMCA v Československu. Praha: YMCA, 1924.

ŽIŽKA, Jiří. *Dějiny a současnost Sokola*. Praha: Česká obec sokolská, 2005. ISBN 80-86402-14-2.